

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN TEXNİKİ UNİVERSİTETİ

YÜKSƏK TƏHSİL İNSTİTUTU

Ələfsərli Ələfsər İlqar oğlu
Mehdixanlı Nihat Habil oğlu
Nəcəfov İsfəndiyar Rafiq oğlu
Xanlarov Əliyar Xanlar oğlu

DÖVLƏT İNVESTİSİYA PROQRAMLARININ SƏMƏRƏLİLİYİNİN
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

mövzusunda

MAGİSTRİK DİSSERTASİYASI

60405 - Sənayenin təşkili və idarə olunması

İnvestisiyanın iqtisadi qiymətləndirilməsi

Elmi rəhbər:

i.f.d., dos. Günay Şadət qızı Musayeva

BAKİ – 2024

AZƏRBAYCAN TEXNİKİ UNİVERSİTETİ
YÜKSƏK TƏHSİL İNSTİTUTU

MAGİSTRANTIN ANDI

“Dövlət investisiya proqramlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi” mövzusunda təqdim etdiyimiz magistrlik dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyimiz bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazdığımız and içirik və magistrlik dissertasiyasının AzTU Kitabxana İnformasiya Mərkəzində saxlanılması, həmin mərkəz tərəfindən AzTU Rəqəmsal Repozitoriyasına daxil edilərək repozitoriyanın veb saytında yerləşdirilməsinə icazə veririk.

Ələfsər Ələfsərli

Nihat Mehdixanlı

İsfəndiyar Nəcəfov

Əliyər Xanlarov

Tarix:

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	5
I FƏSİL: DÖVLƏT İNVESTİSİYA PROQRAMLARININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	8
1.1 İnvestisiyaların mahiyyəti və onların iqtisadi inkişafda rolu.....	8
1.2. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin nəzəri və metodoloji əsasları	12
1.3 Dövlət investisiyalarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə xarici ölkələrin yanaşmalar təcrübəsi.....	21
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	29
2.1. Azərbaycanca investisiya fəaliyyətinin ümumi qiymətləndirilməsi və təhlili	29
2.2 Dövlət investisiya siyasəti investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi kimi	33
2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi potensialının təhlili.....	36
III FƏSİL. DÖVLƏT İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	45
3.1. İnvestisiya mühitinin tənzimlənməsi alətlərinin təkmilləşdirilməsi.....	45
3.2 Azərbaycanın investisiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılması davamlı regional inkişaf proqramlarının uğurla həyata keçirilməsində mühüm amil kimi.	49
3.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial-iqtisadi infrastrukturun formalaşdırılmasına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlətin stimullaşdırıcı siyasəti	54
NƏTİCƏ	59
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYƏT	61

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatının uğurlu inkişafının əsas şərtlərindən biri dövlət investisiya siyasətinin rəşional və tarazlı inkişafı və təkmilləşdirilməsidir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk illərdə Azərbaycanca investisiya bazarı formalaşmağa başladı. Azərbaycan tarixində bu dövr ağır iqtisadi vəziyyət, yüksək inflyasiya, işsizliyin artması və müvafiq olaraq əhalinin gəlirlərinin kəskin azalması ilə əlamətdardır. Bundan əlavə, Dağlıq Qarabağda müharibənin başlanması Azərbaycan ərazilərinin işğalına səbəb oldu və bu, ölkədə iqtisadi vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. İntestisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün zəruri qanunvericilik aktlarının qəbulu kimi dövlət tərəfindən qətiyyətli addımlar atılması zəruri idi.

Qeyd edək ki, həmin illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “İntestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici sərmayələrin qorunması haqqında” qanunları təsdiqlədi və bu qanunlar həm investisiya fəaliyyətinin, həm də xarici investisiyaların təşviqinin hüquqi və iqtisadi prinsiplərinə uyğun idi. Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici investisiyaların xüsusi çəkisinin artırılması onun iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsidir.

Bu mövzunun aktuallığı bir tərəfdən dövlət tərəfindən həyata keçirilən investisiya layihələrinin miqyası, eyni zamanda investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən alətlərin tədqiqi və təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri Azərbaycanda dövlət investisiya layihələrinin mövcud vəziyyəti və qiymətləndirilməsi üsullarının tədqiqidir.

Dissertasiya tədqiqatının məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- 1) İqtisadi inkişafda investisiya fəaliyyətinin mahiyyətinə və roluna dair əsas nəzəri yanaşmaları araşdırmaq.
- 2) Azərbaycan iqtisadiyyatına dövlət investisiyalarının cari vəziyyətini təhlil etmək
- 3) İqtisadiyyata qeyri-dövlət investisiyalarının dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının cari vəziyyətini müəyyən etmək
- 4) İntestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üçün institusional baza ilə qanunvericilik bazası arasında qarşılıqlı əlaqənin qiymətləndirilməsi

5) İnvestisiya mühitinin balanslaşdırılmış tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün əsaslı və konkret tövsiyələr hazırlamaq.

6) İşğaldan azad edilmiş ərazilərin investisiya potensialının təhlili və bu regiona xarici investisiyaların cəlb edilməsi yollarının araşdırılması

Tədqiqatın predmeti və obyektı dövlət investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üzrə nəzəri və praktiki mexanizmlər toplusu.

Tədqiqat metodları Burada ilk növbədə klassiklərin elmi-tədqiqat işləri, habelə yerli və xarici iqtisadçıların dövlət tənzimlənməsi və ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu sahəsində araşdırmaları yer alıb. Dissertasiya tədqiqatında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiq etdiyi qanunlardan, Nazirlər Kabinetinin və Milli Məclisin proqramlarından və digər qanunvericilik aktlarından da istifadə olunur.

Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi dövlət investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, o cümlədən Azərbaycanda dövlət investisiyalarının mövcud vəziyyətinin təhlili, sənaye müəssisələrinin investisiya cəlbediciliyinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün metodoloji üsullar daxil olmaqla, konseptual fikirlərin genişləndirilməsi və dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələrin hazırlanması.

Müdafiə üçün təqdim edilən nəticələr Bu dissertasiya işinin elmi yeniliyini müəyyən edən əsas nəticələr aşağıdakılardır:

- dövlət investisiya layihələrinin əsaslandırılması və qiymətləndirilməsi məsələləri üzrə nəzəri və metodoloji əsaslar öyrənilmiş və ümumiləşdirilmişdir;
- dövlət təsirinin təşkilati və stimullaşdırıcı formaları, o cümlədən bu formaların nəticələrinin proqnozlaşdırılması müəyyən edilmişdir ki, bu da onun iştirakçıları arasında əlaqələrin optimallaşdırılmasına imkan verir;
- daxili və xarici investisiyaların səviyyəsi, onların iqtisadiyyata, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən layihələrə cəlb edilməsi yolları qiymətləndirilmişdir;
- investisiya bazarının inkişafı və onun qanunvericilik bazası ilə stimullaşdırılması perspektivləri müəyyən edilir.

Dissertasiya işin strukturu və həcmi. Dissertasiyanın ümumi həcmi 63 səhifə, 4 cədvəl, 2 şəkildən ibarətdir. Dissertasiya planına giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı daxildir.

I FƏSİL: DÖVLƏT İNVESTİSİYA PROQRAMLARININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 İnvestisiyaların mahiyyəti və onların iqtisadi inkişafda rolu

“İnvestisiya” termini latın dilindəki “investisiya” sözündən yaranıb və “sərmayə qoymaq” kimi tərcümə olunur. Daha geniş mənada investisiya sonrakı böyüməsi məqsədi ilə qoyulan kapitaldır. Lakin kapital qazancı investorun cari dövrdə mövcud resurslardan istifadə etməkdən imtinasını kompensasiya etmək, onu riskə görə mükafatlandırmaq və gələcək dövrdə inflyasiyadan itkiləri əvəzləmək üçün kifayət olmalıdır. İnvestisiya və ya uzunmüddətli kapital qoyuluşu kapitalın sahibinə mənfəət gətirmə qabiliyyətidir. Mənfəət əldə etmək və ya başqa faydalı effekt əldə etmək “investisiya”nın əksər şərtlərinin əsas xüsusiyyətidir (Valdaytsev və Vorobyov, 2005). Azərbaycan iqtisadiyyatında “investisiya” termini tamamilə yenidir. İşlədilən “Kapital qoyuluşları” dedikdə, əsas fondların təkrar istehsalı üçün bütün məsrəflər, o cümlədən onların təmiri xərcləri nəzərdə tutulurdu. Son zamanlar akademik dairələrdə bu iki terminin – “investisiya” və “kapital qoyuluşu”nun müxtəlif şərtləri var. İnvestisiyalar maddi (aktivlər) və maya dəyəri (vəsait mənbələri) şəklində kapitaldır, hansı ki gələcəkdə mənfəəti və (və ya) başqa bir müsbət sosial effekt əldə etməyi təmin etməlidir. İnvestisiyalar bir sıra vacib funksiyaları yerinə yetirir:

- gəlirlərin artımını və gələcəkdə müəssisənin sabit fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə istehsalın genişləndirilməsi və inkişafı;
- təsərrüfat subyektinin əsas istehsal fondlarının vaxtında yenilənməsi, onların həddindən artıq mənəvi və fiziki aşınmasının qarşısının alınması;
- yeni texnologiyaların və işlənmələrin tətbiqi yolu ilə istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi; məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi və rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi və s.

Biznes obyektlərinə investisiyalar müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Mühasibat uçotunun, təhlilin və planlaşdırmanın səmərəli təşkili üçün investisiyaların təsnif edilə biləcəyi bütün meyarları ümumiləşdirməyə cəhd edilmişdir (Cədvəl 1.1).

Cədvəl 1.1 Müxtəlif meyarlara görə investisiyaların təsnifatı

İnvestisiya meyarları	İnvestisiya növləri
İnvestisiya obyektləri üzrə	Maliyyə investisiyalar Real investisiyalar
İcra müddətinə (dövrələrinə) görə	Qısamüddətli investisiyalar Uzunmüddətli investisiyalar
İnvestisiya subyektləri üzrə (maliyyə mənbələri)	Dövlət investisiyaları (mərkəzləşdirilmiş mənbələr - büdcə və büdcədən kənar fondlar)
	Şəxsi (mərkəzləşdirilməmiş) investisiya
	Xarici investisiya (xarici investorların hesabına)
İnvestisiya prosesində investorların iştirakına görə	Birbaşa investisiyalar
	Dolaylı (vasitəçi) investisiyalar
İnvestisiya obyektinə münasibətdə	Daxili investisiya
	Xarici investisiyalar
Regionlara görə (coğrafi) əsas	Ölkə daxilində investisiyalar
	Xaricə investisiyalar
Etibarlılıq dərəcəsinə görə	Aşağı riskli investisiyalar (nisbətən təhlükəsiz)
	Yüksək riskli investisiyalar (riskli)
İnvestisiya asılılığının dərəcəsinə görə	İzolyasiya edilmiş İnvestisiyalar
	Xarici amillərdən asılı olan investisiyalar
	Xarici faktorlara təsir edən investisiyalar
Kapitaldan istifadənin xarakterinə görə	İlkin İnvestisiyalar
	Yenidən qoyulan investisiya
	İnvestisiyaların ləğvi
İcra formasına görə	Kapital qoyuluşları vasitəsilə həyata keçirilən investisiyalar
	Maliyyə sərmayələri vasitəsilə həyata keçirilən investisiyalar
İstehsal potensialına təsirinə görə	Ekstensiv investisiyalar
	İntensiv investisiyalar
Mənfəətlilik göstəricilərinə təsirinə görə	Passiv İnvestisiyalar
	Aktiv investisiyalar
Fəaliyyət istiqamətinə görə	Netto investisiyalar
	Təkrar investisiyalar
	Ekstensiv investisiyalar
	Brutto investisiyalar
Sənaye sahəsinə görə	Sənaye və fəaliyyət sahələri üzrə investisiyalar

Mənbə: <https://www.pp-mag.ru/jour/article/viewFile/831/827>

Birinci və ən əhəmiyyətli investisiya obyektlərindən asılı olaraq investisiyaların real investisiyalara və maliyyə investisiyalarına təsnifatıdır. Real investisiyalar təsərrüfat subyektinin əməliyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün zəruri olan real (maddi və qeyri-maddi) aktivlərə qoyulan investisiyaları ifadə edir. Maliyyə investisiyaları kapitalın müxtəlif maliyyə alətlərinə və hər şeydən

əvvəl qiymətli kağızlara yatırılması deməkdir. Maliyyə investisiyaları uzunmüddətli və ya spekulativ xarakter daşıya bilər. Üstəlik, əgər sonuncular investorun müəyyən bir müddət ərzində istənilən nəticəni əldə etməsinə yönəlibsə, uzunmüddətli maliyyə investisiyaları, bir qayda olaraq, strateji məqsədlər güdürlər (kapitalın olduğu təsərrüfat subyektinin idarə edilməsində iştirakla bağlı).

Öz növbəsində real investisiyalar maddi (real) və qeyri-maddi (potensial) bölünür. Müəssisənin digər aktivləri kimi investisiyalar da həyata keçirilmə müddətinə (dövrünə) görə qısamüddətli və uzunmüddətli olaraq təsnif edilir. Qısamüddətli investisiyalar adətən bir ildən çox olmayan müddətə kapital qoyuluşu deməkdir. Uzunmüddətli investisiyalar dövlət qiymətli kağızlarına, qiymətli kağızlara və icazə verilmiş uzunmüddətli maliyyə investisiyaları istisna olmaqla, satış üçün nəzərdə tutulmayan uzunmüddətli uzunmüddətli aktivlərin (bir ildən çox) yaradılması, həcmnin artırılması, habelə əldə edilməsi xərcləridir. digər təşkilatların kapitalları. İnvestisiya edən subyektlərdən asılı olaraq dövlət, özəl, xarici və birgə investisiyalar fərqləndirilir. Özəl investisiya vətəndaşlar (fiziki şəxslər), habelə qeyri-dövlət mülkiyyət formalı müəssisələrin (hüquqi şəxslərin) vəsaitlərinin qoyuluşunu təmsil edir. Dövlət investisiyaları mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları və idarəetmə orqanları tərəfindən müxtəlif səviyyəli büdcələr və dövlət büdcədən kənar fondları, habelə dövlət və bələdiyyə müəssisələri öz vəsaitləri və borc götürülmüş mənbələr hesabına həyata keçirilir. Xarici investisiya dedikdə, xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər və dövlətlər tərəfindən qoyulan investisiyalar başa düşülür. Birgə investisiyalar müəyyən bir ölkənin və xarici ölkələrin müəssisələri tərəfindən eyni vaxtda qoyulan investisiyalardır. İnvestorların investisiya prosesində iştirakının xarakterinə görə investisiyalar birbaşa və dolaylı bölünür. Birbaşa investisiya investisiya obyektinin seçimində investorun birbaşa və bilavasitə iştirakını nəzərdə tutur. Lakin bütün investorlar investisiya obyektlərini effektiv seçmək və sonradan onları idarə etmək üçün kifayət qədər ixtisasa və lazımi miqdarda məlumatlara malik deyillər. Dolaylı (dolaylı, dolaylı) investisiyalar dedikdə, investor kapitalının müxtəlif maliyyə alətlərinin əldə edilməsi yolu ilə maliyyə vasitəçiləri vasitəsilə investisiya obyektlərinə qoyuluşu

başla düşülür. İnvestisiya obyektinə münasibətdə investisiyalar daxili və xarici bölünür. Daxili investisiyalar investorun özünün aktivlərinə kapital qoyuluşlarını, digər təsərrüfat subyektlərinin real aktivlərinə və digər emitentlərin maliyyə alətlərinə xarici investisiyaları təmsil edir. Regional (coğrafi) əsaslara görə investisiyalar ölkədaxili (daxili) və xaricdəki investisiyalar arasında fərqləndirilir. Daxili investisiyalara investorların vəsaitlərinin müəyyən bir ölkənin ərazi sərhədləri daxilində yerləşən investisiya obyektlərinə investisiyaları, xarici investisiyalara isə qeyri-rezident fiziki və hüquqi şəxslərin başqa dövlətin obyektlərinə və maliyyə alətlərinə kapital qoyuluşları daxildir. İnvestisiya prosesində iki əsas amil var: vaxt və risk. Risk itkilərə məruz qalma və ya arzuolunmaz nəticə əldə etmə ehtimalıdır. Etibarlılıq dərəcəsiindən asılı olaraq, investisiyalar aşağı riskli investisiyalar (nisbətən etibarlı) və yüksək riskli investisiyalar (riskli) kimi təsnif edilməlidir. Hesab olunur ki, mənfəətin qoyulmuş vəsaitlərə nisbətinin göstəricilərinin (mütləq və ya nisbi) dəyəri nə qədər çox olarsa, risk də bir o qədər çox olar və əksinə. Hər bir kapital bölgüsü növü əsas risk xüsusiyyətlərinə malikdir. Bununla belə, hər bir konkret halda risk müəyyən xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Ən riskli investisiyalar həm resurs tələblərini, həm də gözlənilən nəticələri təxmin etmək çox vaxt çətin olan tədqiqat və təkmilləşdirmə sahəsinə aiddir. Kifayət qədər müəyyən edilmiş, artıq qurulmuş satış bazarı olan sənaye sahələrinə investisiyalar daha az risklidir. Asılılıq dərəcəsinə görə investisiyalar üç qrupa bölünür: təcrid olunmuş investisiyalar - əlavə investisiyalar tələb etməyən investisiyalardır; xarici amillərdən asılı olan investisiyalar - istehsal və sosial infrastrukturdan, inflyasiya səviyyələrindən və s. asılı olan investisiyalardır; xarici amillərə təsir edən investisiyalar, buna misal olaraq mediaya investisiyalar göstərilə bilər. İkinci və üçüncü qruplar bir-birindən asılı olan investisiyaları təmsil edir. İnvestisiya prosesində kapitaldan istifadənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ilkin investisiyalar, təkrar investisiyalar və investisiyaların silinməsi ilə fərqlənilir. İlkin investisiyalar investorların öz və borc vəsaitlərinin qoyuluşudur. Təkrar investisiya kapitalın əvvəllər həyata keçirilmiş investisiya layihələrindən sonra ondan təkrar istifadə edilməsidir. İnvestisiyaların ləğvi əvvəllər qoyulmuş kapitalın sonradan

investisiya məqsədləri üçün istifadə edilmədən sərbəst buraxılmasıdır. İntestisiyaların müəssisələrin gəlirlilik göstəricilərinə təsiri əsasında aktiv və passiv investisiyalar fərqləndirilir. Aktiv investisiyalar yeni texnologiyaların tətbiqi, yüksək tələbat olan yeni məhsul növlərinin buraxılması, habelə təsərrüfat subyektinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq, gəlirliliyi və istehsal və təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq imkanı verən investisiyalardır. Passiv investisiyalar, ən yaxşı halda, biznes göstəricilərinin “pislənməməsinə”, istehsal kapitalının rentabelliyyəsinə, yəni müəssisələrin davamlı olaraq sağ qalmasını təmin etmək deməkdir. Fəaliyyət istiqamətinə görə investisiyalar müəssisənin alınması və ya yaradılması zamanı qoyulan xalis investisiyalara (ilkin); istehsal potensialının artırılmasına yönəlmiş geniş investisiyalar; müəssisənin əsas fondlarının tərkibini saxlamaq məqsədi ilə yeni istehsal vasitələrinin əldə edilməsi və ya yaradılması üçün investisiya resurslarının istiqamətləndirilməsi ilə bağlı təkrar investisiyalar və xalis investisiyalardan və təkrar investisiyalardan ibarət ümumi investisiyalara bölünür. İntestisiya diqqət mərkəzində olan sektorlara görə ayrı-ayrı sahələr və fəaliyyət sahələri kontekstində təsnif edilir (məsələn, sənayedə, kənd təsərrüfatında, yanacaq-energetika kompleksində və s.). İntestisiyaların düzgün təsnifatı müəssisənin investisiya siyasətinin səmərəliliyini və nəticədə onun iqtisadi vəziyyətini qiymətləndirməyə imkan verir ki, bu da mühasibat uçotu və təhlil məqsədləri üçün konkret investisiyanın xüsusiyyətlərini tam müəyyən etməyə imkan verir.

1.2. İntestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin nəzəri və metodoloji əsasları

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində investisiya fəaliyyəti Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafı üçün zəruri şərtlərdən biri hesab olunur. Bu proseslə ölkə iqtisadiyyatının daha sürətli və məqsədyönlü inkişafı üçün lazımı şərait yaradılır, müəssisələr üçün yeni növ texnikalar alınır, yeni mal və xidmətlərin istehsalına başlanılır.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, respublikada düzgün investisiya mühitinin yaradılması istiqamətində çoxlu müsbət proseslər getsə də, hələ də müəyyən

çatışmazlıqlar mövcuddur. Məhz: qanunvericilikdəki çatışmazlıqlar; bank sisteminin sabitliyində mövcud problemlər; xarici investorların cəlb olunmasında marağın üstünlük təşkil etməsi, mülkiyyətçilərin hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı problemlər və həmçinin yerli iş adamlarının cəlb edilməsi baxımından passiv mövqe.

Yuxarıda göstərilən problemləri nəzərə alaraq, bu sahədə bir çox ekspert və tədqiqatçıların mövzusu olan investisiya cəlbediciliyinin genişləndirilməsi və mövcud investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasının hərtərəfli təhlilidir. Bir çox müəlliflərin fikrincə, investisiya cəlbediciliyi üç şərtdən asılıdır: əlverişli investisiya vəziyyəti, iqtisadi sistemlərdə investisiya mühiti, investora əlavə fayda gətirən müəyyən üstünlüklərin olması. İnanırıq ki, yuxarıda göstərilən şərtlərdən sonuncusu ən uyğun və dəqiq hesab edilə bilər. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bu, investisiya layihəsinin innovativ üstünlüklərini nəzərə almağa imkan verir. Kənd təsərrüfatının müxtəlif səviyyələrində investisiya prosesinin strukturu Cədvəl 1.2.-də təqdim olunur. Cədvəl göstərir ki, özəl investorlar müxtəlif investisiya səviyyələrində investorlar adından çıxış edərək, onların investisiya fəaliyyətlərinin geniş spektrini nümayiş etdirə bilərlər. Makro, mikro və mezo səviyyələrdə “investisiya mühiti” anlayışı mürəkkəb və mürəkkəbdir.

Cədvəl 1.2. İqtisadi sistemlərin inkişafının investisiya prosesinin tərkib hissələri

Səviyyələr	İnvestisiyalaşma obyektı	İnvestorlar	İnvestisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi
Mikrosəviyyə	-layihə - müəssisə təşkilat	-fiziki şəxs -hüquqi şəxs	-investor
Sahəvi səviyyə	- sahə müəssisəsi - sahəvi layihələr - sahə	-fiziki şəxs -hüquqi şəxs -dövlət	-investor -sahə -dövlət
Mezosəviyyə	-regionun müəssisəsi -regional proqramlar	-dövlət hakimiyyətinin regional orqanları -maliyyə-kredit şirkətləri - özəl investorlar - dövlət	-investor -dövlət -dövlət hakimiyyətinin ərazi orqanları
Makrosəviyyə	-milli layihə -ümumdövlət layihəsi	-özəl investorlar -investisiya fondları -maliyyə-kredit şirkətləri -dövlət	-iri konsaltinq şirkətləri -ixtisaslaşmış müəssisələri dövlət

Mənbə: (Воронцовский А. В., 1998)

İnvestisiya mühiti konsepsiyasını nəzərdən keçirərkən investorun bu və ya digər investisiya obyektini seçmək qabiliyyətinə təsir edən belə investisiya şərtlərinin mövcudluğu aşkar edilir. Makro səviyyədə bu konsepsiya potensial investorların, dövlət və regional hakimiyyət orqanlarının investisiya şərtləri, geri ödəmə müddətləri və hər kəs üçün layihənin mümkünlüyü ilə bağlı əlaqələri vasitəsilə formalaşan investisiyanın siyasi (o cümlədən qanunvericilik), iqtisadi və sosial göstəricilərini özündə birləşdirir. Mikro səviyyədə investisiya mühiti investorlar və təsərrüfat subyektləri: malgöndərənlər, müştərilər, banklar, bank olmayan maliyyə institutları, habelə həmkarlar ittifaqları və müəssisələr ittifaqları arasında ikitərəfli münasibətlər vasitəsilə təzahür edir. İnvestisiya mühiti konsepsiyası makro və mikro səviyyədə investorlar tərəfindən bütövlükdə qəbul edilir, çünki əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasına dövlətin qanunvericilik və tənzimləyici təsiri yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təcrid oluna bilər. Yerli səviyyədə xarici investisiyalar üçün güzəştli iqtisadi rejimin tətbiqi çox vaxt makroiqtisadi xarakter daşıyır ki, bu da hökumətin bəzi tənzimləmə düzəlişlərini kompensasiya edə bilər. Son zamanlar investorla dövlət arasında münasibətlərin bu aspekti həlledici hesab olunur. Beləliklə, investisiya mühiti investisiya obyektinin investisiya cəlbediciliyinə təsir edən müxtəlif makro-, mezo- və mikro xarakteristikalar məcmusudur. Burada investisiyanın obyektini həm ayrıca investisiya və innovasiya layihəsidir, həm də müəssisə, korporasiya, şəhər, rayon, əyalət, həm də iqtisadi sistemi xarakterizə edən investisiya fəaliyyətinin inkişafı və genişləndirilməsi üçün obyektiv imkandır. onun investisiya fəaliyyəti. İnvestisiya mühiti müxtəlif amillərin təsiri altında formalaşan bir-biri ilə əlaqəli əlaqələr və proseslər sistemidir. İnvestisiya potensialı müxtəlif potensial imkanlardan, o cümlədən resurslar, xammal, istehsal, innovasiya, institutlar, infrastruktur, maliyyə, istehlakçılar və işçi qüvvəsi potensialından ibarət investisiya cəlbediciliyinin başqa bir hissəsidir. Başqa sözlə desək, investisiya potensialı makroiqtisadiyyat, mezo-iqtisadiyyat və mikro-iqtisadiyyat sahəsində təsərrüfat subyektlərinin innovasiyalar üzrə imkanlarını nəzərə alan özəl potensialın göstəricilərinin

məcmusudur. Bu obyektiv ilkin şərtlər investisiya sferasının və obyektlərinin mövcudluğundan və müxtəlifliyindən, habelə iqtisadi sistemin inkişafından asılıdır. Fikrimizcə, investisiya cəlbediciliyi konkret ölkəyə, sənayeyə, regiona və ya investisiya obyektinə tətbiq edildikdə, yalnız investisiya obyektinin investorun məqsədlərinə nə dərəcədə uyğun olması deməkdir. Müəyyən bir investisiya obyektinin investisiya cəlbediciliyi onun ideyası, xüsusən də investisiyaların idarə edilməsinin innovativ üsullarının tətbiqini əhatə edən biznes layihəsinin inkişafı ilə müəyyən edilir. Qanunvericilik investisiya fəaliyyətinə daha çox təsir göstərir. Azərbaycanın investisiya qanunlarına “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Xarici investorların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” qanunlar və regional normativ aktlar daxildir. İnvestisiya cəlbediciliyini idarə etmək üçün iki əsas üsul var. Birinci yanaşmada investisiya cəlbediciliyinin idarə edilməsi şirkətin aktivlərinin yaradılması və istifadəsi və investisiya portfelinin qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşır. İkinci yanaşma ümumi investisiya cəlbediciliyinə təsir edən əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri üçün pul vəsaitlərinin hərəkətini idarə etməyi əhatə edir. Uğur qazanmaq üçün investisiya cəlbediciliyinin idarə edilməsi investisiyaların strukturunun və onların tənzimlənməsi üsullarının müəyyən edilməsini əhatə etməlidir. Son zamanlar dövlət öz imkanlarını (qanunvericilik, maliyyə, institusional) investisiyaların substantivliyinə yönəlmiş, onlara innovasiyanın əsaslarını şüurlu şəkildə daxil etmiş, investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin idarə edilməsindən innovativ layihələrin investisiya cəlbediciliyinin yaradılmasına keçmişdir. Bununla belə, qeyri-innovativ investisiya cəlbediciliyinin idarə olunması səviyyəsinin gücləndirilməsi də məqsədəuyğundur. O, Azərbaycanın və onun regionlarının investisiya cəlbediciliyinin artırılmasına kömək edən əlavə vergi güzəştləri və qaydaları nəzərdə tutur ki, bu da ölkə iqtisadiyyatına potensial investorlardan vəsait cəlb etməyə imkan verir. Hal-hazırda investisiya obyektlərinin investisiya cəlbediciliyini qiymətləndirmək üçün bir çox üsullar mövcuddur. Onları üç əsas metoda bölmək olar: ərazinin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi; müəssisənin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi; konkret layihələrin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi (Birman və Şmidt,

1997). İqtisadi sistemlərin investisiya üçün cəlbediciliyini qiymətləndirmək üçün regionun kredit reytingləri və investisiya mühiti haqqında bilmək lazımdır. Sonuncu yenilik imkanlarını müəyyən edir. Bundan sonra investisiya obyektinin real investisiya cəlbediciliyini müəyyən edə və investisiya dərəcəsini təyin edə bilərsiniz. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsinin əsas üsulları diskontlaşdırılmış pul vəsaitlərinin hərəkətinə (PAD) əsaslanan metodlardır və investisiya təşkilatının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi investisiya təşkilatlarının dinamikası əsasında aparılmalıdır. Əsas olanlar aşağıdakılardır: rentabellik üsulu; xalis çevrilmiş dəyər metodu; annuitet üsulu; təkrarlanan məbləğlərin cari dəyərinin hesablanması üsulu; dövrü məbləğlərin gələcək yekun dəyərinin hesablanması üsulu; və gələcək dəyərin yekun bölüşdürülməsi üsulu. Milli gəlir dərəcəsi

Investisiya layihəsi 3 inkişaf mərhələsindən keçir:

- layihənin inkişaf mərhələsi;
- investisiya mərhələsi;
- əməliyyat mərhələsi.

İnvestisiya layihəsinin həyata keçirilməsi və həyata keçirilməsi xərclərinə dair məlumatların qiymətləndirilməsi nəticəsində investisiya cəlbediciliyi layihəsi üçün ödəniş düsturu əldə edilə bilər:

$$GDX+IQX+CX \leq G,$$

Burada GDX gələcək dövrün xərcləridir;

IQX-istehsalın hazırlanması xərcləri;

CX-cari xərclər;

G-investisiya layihəsinin gəliridir.

İnvestisiyaların iqtisadi artıma təsirinin mövcud konsepsiyalarının müqayisəli təhlili bəzi xüsusiyyətləri müəyyən etməyə və aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verdi:

1. İqtisadi artıma şərait yaratmaq, investisiya siyasətini bilik tutumlu sahələrə yönəltmək, innovasiyaları müəssisələrdə cəmləşdirmək; texnoparkların yaradılması və müstəqil innovasiya fəaliyyəti üçün şərait yaradılması, siyasəti təkmilləşdirmək lazımdır;
2. İnvestisiya strukturunun bütün elementləri bir-biri ilə bu və ya digər

dərəcədə qarşılıqlı əlaqədə olur. Buna görə də, iqtisadi artım üçün ilkin şərtləri formalaşdırmaq üçün yalnız, məsələn, müəyyən bir ərazinin texnoloji strukturundan istifadə edilə bilməz, ancaq bölgənin və ya ölkənin bütün iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqədə istifadə edilməlidir. 3. İqtisadi artım, ÜDM-in dəfələrlə artırılması, yoxsulluq probleminin həlli və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi problemlərin həlli daha çox investisiya fəaliyyətinin intensivləşməsindən asılıdır. Hesab edirik ki, Azərbaycan hökumətinin indiki mərhələdə əsas vəzifələrindən biri, ilk növbədə, ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün ardıcıl və balanslaşdırılmış iqtisadi siyasət həyata keçirməkdir. Investisiya cəlbediciliyini qiymətləndirərkən investor əsasən daha çox mənfəət əldə etmək, qoyulmuş vəsaitlərin sürətli dövriyyəsi və kapital qoyuluşları riskini minimuma endirmək məqsədi ilə layihəni qiymətləndirir. Lakin layihənin təşəbbüskarı üçün layihədən qazanc əldə etmək əsas məqsəd deyil. Fikrimizcə, layihənin təşəbbüskarının (ölkə, sahə, rayon, müəssisə) əsas məqsədi iqtisadi və sosial amillərdən istifadə etməklə iqtisadi artımı artırmaqdır. Praktikada belə artım böyük kapital qoyuluşları tələb edən böyük layihə hesab olunur. Bununla belə, iri innovasiya layihələri üçün investorların tapılması uzun müddət tələb edir. Bu problemi həll etmək üçün biz investisiya alt layihələrini təşkil edən “innovativ layihələrin investisiya cəlbediciliyinin ən mühüm amilləri” konsepsiyasını təklif edirik. Məhz bu amillərin mövcudluğunda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin daha optimal inkişafı baş verir. Bu amilləri üç alt layihədə qruplaşdırmaq və ümumiləşdirmək olar: iqtisadi, sosial və ekoloji alt layihələr. İnnovasiya-investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi modelinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, layihənin belə bölünməsi bir neçə investoru innovasiya-investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin müxtəlif istiqamətlərinə cəlb etməyə imkan verir. Bu, öz növbəsində, bizə innovasiya investisiya layihəsinin hazırlanmasından onun son icra tarixinə qədər olan vaxtı azaltmağa imkan verir və potensial investorun axtarışını asanlaşdırır. Bir qayda olaraq, ayrı-ayrı investorların kapital qoyuluşlarının həcmi aşağı olacaq ki, bu da kapital dövriyyəsinin sürətini azaldacaq.

Layihənin bütün həyat dövrü ərzində (hesablama dövrü) investisiya öncəsi tədqiqatlardan başlayaraq onun həyata keçirilməsinə qədər layihə ilə əsaslandırılmış pul vəsaitlərinin hərəkətini nəzərə almaq lazımdır. Zaman amilinin nəzərə alınması ilkin şərtlərdən biridir. Bu, zamanla layihədə və onun iqtisadi mühitində dəyişikliklərin qiymətləndirilməsini əhatə edir. Dövlər arasında daxilolmalar və ya çıxışlardakı bərabərsizliklər nəzərə alınmalıdır. Investisiya layihələrini hazırlayarkən inflyasiyanın, qeyri-müəyyənliklərin və layihənin icrası ilə bağlı risklərin təsirini qiymətləndirmək olmaz. Layihə üçün yalnız real pulun yatırılması və çıxarılması vacibdir. Layihə ssenarilərini onun faktiki icrası ilə, eləcə də həyata keçirilməsinin sübutu ilə müqayisə etmək məcburidir. Layihənin bütün müvafiq sahələrdə, o cümlədən sosial və ekoloji sahədə ən mühüm təsirləri nəzərə alınmalıdır. Mühüm prinsiplərdən biri diskont dərəcələrinin müxtəlif iştirak faktorları ilə kapital xərclərinin müxtəlif dəyərləri arasındakı uyğunsuzluğu nəzərə almaqdır. Investisiya layihələrinin effektivliyinin mərhələli qiymətləndirilməsi də təqdim olunur. Nöqteyi-nəzərdən layihənin həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri - qiymətləndirmənin ən vacib prinsiplərini nəzərdən keçirək.

Birincisi, investisiya təkliflərini qısa və aydın layihə ideyalarına çevirmək üçün investisiya imkanlarının araşdırılması investisiya öncəsi mərhələyə daxil edilməlidir. Investisiya qərarı vermək üçün texniki-iqtisadi əsaslandırmaları hazırlamaq, eləcə də layihənin mümkünlüyü barədə ekspert rəyindən daha dolğun məlumat vermək lazımdır.

İkincisi, investisiya mərhələsində layihənin həyata keçirilməsi üçün hüquqi, maliyyə və təşkilati əsaslar müəyyən edilməlidir. Biz lazımi layihələndirmə və tədqiqat işlərini görməliyik, bütün danışıqları yekunlaşdırıb müqavilələr bağlamalıyıq. Torpaq və texnika almaq, tikinti quraşdırma işləri aparmaq, hasarın təmizlənilib qaydaya salınması, obyektə təhvil verib istifadəyə vermək lazımdır.

Xüsusilə, əməliyyat mərhələsinə xüsusi diqqət yetirilir. O, investisiyaların təşviqi və onların effektivliyi ilə sıx əlaqədə layihənin faktiki effektivliyini göstərir.

Cədvəl 1.3 İntestisiya layihələrinin pul axımlarının təsnifatı

Fəaliyyət növü	Vəsaitlərin daxil olması	Vəsaitlərin ödənilməsi
İstehsal fəaliyyəti	Məhsulun reallaşdırılmasından mədaxil; sair daxilolmalar	Xammal və materialların alınması; əməyin ödənməsinə xərclər; xalis dövriyyə kapitalının artırılmasına xərclər; sığorta rüsumlarının və vergilərin ödənilməsi
İntestisiya fəaliyyəti	Qiymətli kağızlara investiyalardan gəlirlər; aktivlərin satışından gəlirlər; fillialardan daxil olmalar.	Əsas kapitalın əldə edilməsinə; layihənin investisiya mərhələsində dövriyyə kapitalının formalaşmasına xərclər
Maliyyə fəaliyyəti	Qiymətli kağızların satışından daxilolmalar; alınmış istiqrazlar	Kreditlər üzrə ödəmələr; dividendlərin ödənilməsi

Mənbə: Birman və Şmidt,1997

İntestisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin mühüm prinsiplərindən biri diskontlaşdırma yolu ilə müxtəlif dövrlərə aid pul vəsaitlərinin daxilolmaları və əmanətlərin müqayisəsi zamanı zaman amilinin nəzərə alınması zərurətidir. Burada onların layihə müddətinə gətirilməsi müvafiq uçot dərəcəsinə vurulmaqla həyata keçirilir:

$$Et=(1+E)^t,$$

burada E - endirim dərəcəsidir; t – layihə dövrünün ilinin nömrəsi.

Uçot dərəcələrinin iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar investora ən azı avans kapitalı vahidi üzrə icazə verilən gəlirin məbləğini əks etdirir. Prinsipcə, investor hesab edir ki, vaxt pulunu həmişə endirim dərəcəsinə bərabər gəlirlə alternativ layihəyə yatıra bilər. Aşağıda uçot dərəcəsinin müəyyən edilməsi ilə bağlı mövcud problemin iki əsas konsepsiyasını - "Alternativ gəlirlilik" və "kapitalın gözlənilən dəyəri" anlayışını qısaca müzakirə edirik. Alternativ gəlirlilik konsepsiyası çərçivəsində yüksək keyfiyyətli bankların depozitləri üzrə risksiz uçot dərəcəsi və ya faiz dərəcəsi səviyyəsində müəyyən edilir.

Diskont dərəcəsinin I. Fişerin düsturundan istifadə etməklə də müəyyən etmək olar:

$$E= i/100 + p/100 + i/100 \times t/100,$$

Burada i inflyasiya dərəcəsidir (nəticədə olan intervala görə %), p isə real faiz dərəcəsidir.

“Kapitalın gözlənilən dəyəri” konsepsiyasına əsasən diskont dərəcəsi aşağıdakı qaydaya əsasən hesablanır:

$$E = W_d X E_d + W_g W T_g + W_a + X E_a + W_c X E_c,$$

Burada W_d , W_g , W_a , W_c layihənin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan və borc öhdəliklərinə uyğun olaraq imtiyazlı və adi səhmlərin, habelə şirkətin bölüşdürülməmiş mənfəətindən cəlb edilmiş kapitalın xüsusi hissəsinin buraxılışıdır. təsisçinin özü - layihənin təşəbbüskarları; E_d , E_p , E_a , E_c – sadalanan hər bir element üçün kapitalın məbləği.

Uçot dərəcəsinin müəyyən edilməsi metodu yuxarıda qeyd olunan, alternativ gəlir anlayışının modifikasiyası olan üsullardan fərqlənir (Daşdəmirov M.Ə., 1999). Burada investor çox etibarlıdır. “İnvestisiya layihəsinin həyata keçirilməsi sadə alternativlə müqayisədə daha yüksək gəlir gətirir.” sualına cavab axtarır. Əgər o, uçot dərəcəsinə ekvivalent kapitalın dəyərində əsaslanırsa, o zaman əsas sual başqa cür qoyulur: “Əgər layihə həyata keçirilsə, investisiya nominal dəyərindən çox gətirəcəkmi?”

Təlimatlarda müxtəlif növ endirim dərəcələri göstərilmişdir. Kommersiya dərəcəsi adətən alternativ gəlir anlayışı əsasında müəyyən edilir. Layihə iştirakçıları tərəfindən xüsusi endirim məbləği pulsuz verilir. Doğrudur, əgər bütün layihə iştirakçıları kommersiya endiriminə can atırlarsa, o zaman, prinsipcə, həyata keçirilən yanaşma da mümkündür. Sosial endirim dərəcəsi yüksək sosial əhəmiyyət kəsb edən layihələr üçün müəyyən edilir. O, investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi üçün minimum tələbləri və onun sosial effektivliyini xarakterizə edir. Adətən mərkəzləşdirilmiş şəkildə müəyyən edilir.

Layihənin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin mühüm prinsipi növbəti layihənin həyata keçirilməsi zamanı yalnız gəlir və valyutanın nəzərə alınmasıdır. Layihədə istifadə edilən əvvəllər yaradılmış aktivlər onların yaradılması üçün çəkilmiş xərclərin fürsət dəyəri ilə deyil, əldə etmənin maksimum nəticəsini əks etdirən mümkün olan ən yaxşı alternativ istifadə ilə qiymətləndirilir.

1.3 Dövlət investisiyalarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə xarici ölkələrin yanaşmalar təcrübəsi.

Regionun investisiya siyasətinin formalaşdırılmasında xarici təcrübə göstərir ki, regional investisiya layihə və proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi ərazilərin iqtisadi dirçəlişinə, tarixi mərkəzlərin yenidən qurulmasına və müasirləşməsinə töhfə verir. Dövlət gəlir vergiləri, maliyyə-kredit mexanizmləri, amortizasiya siyasəti, gömrük tənzimlənməsi və s. vasitəsilə investisiya mühitinə təsir göstərərək, bununla da müxtəlif biznes növləri üçün investisiya bazarında oyun qaydalarını müəyyən edir. Regionun investisiya siyasətinin formalaşdırılmasında xarici təcrübə göstərir ki, regional investisiya proqramları və layihələrinin uğuru özəl qarışıq (dövlət-özəl) və ictimai təşkilatlar arasında çevik iştirak nisbətindən tapılmasından bağlıdır. Bir çox cəhətdən uğurlu regionda investisiya fəaliyyətinin bütün iştirakçılarının hərəkətlərinin əlaqələndirilməsini təmin edən koordinasiya idarəetmə sistemi tərəfindən asanlaşdırılır.

Belə ki, regionda investisiya siyasətinin formalaşdırılmasının xarici təcrübəsi göstərir ki, dövlətin (müvafiq hökumət təşkilatlarının) funksiyalarına regional proqramın idarə edilməsinin əlaqələndirilməsinə köməklik göstərmək və onun həyata keçirilməsi üçün səmərəli mexanizm yaratmaq daxildir (Boqoviz, A.V., 2014). Bura daxildir:

- hüquqi tənzimləmənin təmin edilməsi, bələdiyyə və ya rayon təşkilatları ilə müqavilə münasibətlərinin rəsmiləşdirilməsi, onların üzərinə məsuliyyət həvalə edilməsi, o cümlədən zona planlaşdırılması sahəsində;
- maliyyə və maddi resursların birləşməsi üçün şəraitin yaradılması, vergi tənzimlənməsinin prioritetlərinin müəyyən edilməsi (güzəştli kreditləşmə və s.);
- investisiya siyasəti çərçivəsində tədbirlərin həyata keçirilməsinə və mümkün mənfi nəticələrin (ekoloji mühitin pozulması, zonal torpaq planlaşdırılması və s.) üçün yerli özünüidarə orqanlarının məsuliyyət formalarının müəyyən edilməsi;
- ictimai təşkilatların və əhəlinin onun gələcək inkişafının məqsədəuyğunluğu və istiqamətlərinin həllində iştiraka cəlb edilməsi məqsədilə regionda həyata keçirilən

investisiya siyasətinin geniş nümayişi üçün kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə ictimaiyyətlə ünsiyyətin təmin edilməsi.

Xaricdə regionun investisiya siyasəti iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi amilidir. Burada, həllini tələb edən iqtisadi və sosial problemlərin sayı və dərinliyi o qədər böyükdür ki, islahatların qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmağın yeganə mümkün yolu mərhələli və sistemli şəkildə bazar münasibətlərinin inkişafı şəraitində yeni investisiya mexanizminin qurulması istiqamətində hərəkət (Raqulina Y.V., 2013). İnvestisiya dövlət iqtisadi siyasətinin əsas alətlərindən biri olmaqla onun əsas problemlərini cəmləşdirir. Xarici təcrübədə regionlarda investisiya siyasətinin formalaşmasına yanaşmaları şərtləndirən əsas amil dövlətin maliyyə resurslarının kəskin çatışmazlığıdır. Bunun səbəbi istehsalın davamlı azalmasıdır. Bu, həmçinin hökumət strukturunun həll edilməmiş məsələlərinə və federal və yerli hakimiyyət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəyə, ölkədəki hakimiyyətin müxtəlif qolları arasında nizamlanmamış münasibətlərə təsir edir ki, bu da dövlətin investisiya sistemini məhv edir. Buna görə də, xarici iqtisadiyyatlarda regionun investisiya siyasətinin işlənilməsinə hazırlanmasında məqsəd, ilk növbədə, müxtəlif imtiyazların köməyi ilə iri korporasiyaların və digər özəl sahibkarların diqqətini müəyyən əraziyə cəlb etməkdir. Hökumət bölgədə tikinti aparən şirkətlərə hüquqi müdafiə, vergi güzəştləri və nəqliyyat və enerji üçün güzəştli tariflərlə kömək edir. Bir sıra hallarda regionda investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi çərçivəsində tədbirlərin birbaşa büdcədən maliyyələşdirilməsi təmin edilir. Bir qayda olaraq, dövlət sosial və sənaye infrastrukturuna (yollar, körpülər, digər kommunal xidmətlər) böyük məbləğdə sərmayə qoyur (Raqulina Y.V., 2012).

İlk dəfə olaraq ABŞ-da sürətli infrastrukturun inkişafı tendensiyası Alyaskanın inkişafı zamanı meydana çıxdı, və hal-hazırda, bir çox başqa ölkələrdə böyük regional proqramların həyata keçirilməsində, şəhər və kənd yerlərinin yenidən qurulmasında bu adi bir təcrübəyə çevrilmişdir. Ayrı-ayrı sosial obyektlərin planlaşdırılması və yaradılması, eləcə də kiçik şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin inkişafı hazırda rayonda investisiya siyasətinin formalaşdırılması zamanı yerli hakimiyyət orqanlarının

səlahiyyətinə, iş obyektinə çevrilir. Bu məqsədlə özəl şirkətlər, xeyriyyə təşkilatları və fondlar cəlb edilir, özəl-dövlət qarışıq sahibkarlıq sistemi inkişaf etdirilir. Regional hakimiyyət orqanları xüsusi torpaq sahələri ayırır və tikinti və yenidənqurma yolu ilə yerli inkişafın aktual problemlərinin həllinə töhfə verir. Torpaqdan istifadənin tənzimlənməsi siyasətini həyata keçirməklə, çevik vergi-kredit və maliyyə mexanizmlərindən, differensiallaşdırılmış tarif dərəcələrindən, güzəştli kreditlərdən istifadə etməklə, konkret ərazinin inkişafı üçün istiqrazlar buraxmaqla, yerli hakimiyyət orqanları tikintidə fərdi sahibkarların investisiya fəallığını səmərəli şəkildə stimullaşdırma bilərlər. Son zamanlar bir sıra ölkələrdə ayrı-ayrı regionların investisiya siyasətini hazırlamaq üçün ərazinin iqtisadi inkişafı üçün korporasiyalar (dövlət və qarışıq) yaradılmışdır. Onlar öz kapitallarının bir hissəsini regional inkişafa yönəldir və layihənin birgə həyata keçirilməsində vəsaitlərin səmərəli investisiyasının təminatçısı kimi çıxış edərək digər investorları cəlb edirlər. Bu korporasiyalar müəyyən ərazidə yerləşən firmaların səhmlərində iştirak etməklə xüsusi fondlar formalaşdırırlar. Şəhər və ya rayon üçün lazım olan mağazalar, restoranlar və s. olan yaşayış və biznes komplekslərinin tikintisinə vəsait ayrılır.

Bu gün regionda investisiya siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində xarici təcrübədə yerli səviyyədə tikintinin maliyyələşdirilməsinin mühüm mənbələrindən biri bələdiyyə istiqrazlarının buraxılmasıdır. İnvestorlar üçün bələdiyyə istiqrazlarının cəlb edilməsi ondan ibarətdir ki, onlardan əldə edilən gəlir ümumiyyətlə federal vergilərə cəlb edilmir. Bundan əlavə, rezidentlər (ştatların rezidentləri) üçün dövlət və ya bələdiyyə hökumətləri tərəfindən buraxılan istiqrazlar da yerli vergilərdən azaddır (Rastova U.İ., 2014). Ümumiyyətlə, Qərb ölkələrinin regionlarının investisiya siyasətində qanunvericilik və maliyyə-iqtisadi stimullar depressiyaya uğramış regionların yüksəlişinə, şəhər və kənd yerlərinin çoxfunksiyalı inkişafına, iri şəhərlərin yenidən qurulmasına və müasirləşməsinə, sosial-iqtisadi və ekoloji problemlərin həllinə öz töhfəsini vermişdir.

Qeyd edək ki, investisiyaların regional səviyyədə tənzimlənməsi və stimullaşdırılması üzrə xarici təcrübə Azərbaycanın iqtisadi sistemini gücləndirmək üçün faydalı ola bilər.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, investisiya problemlərinə həsr olunmuş iqtisadi ədəbiyyatda regionda investisiya siyasətinin inkişafının əsas istiqamətləri dəqiq müəyyən edilməmişdir. Bu hal regionların investisiya potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını və ixtisaslaşdırılmasını müəyyən dərəcədə çətinləşdirir. Bununla əlaqədar olaraq, fikrimizcə, regionun investisiya siyasətinin inkişafının aşağıdakı subyektlərinə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur (Stroiteleva Y.V., 2014):

- regionun investisiya siyasətini formalaşdırarkən investisiya risklərinin nəzərə alınması;
- investisiya layihələri üçün regional bazarın təkmilləşdirilməsi yolu ilə regionda investisiya prosesinin idarə edilməsində motivasiya komponentinin artırılması;
- regiona investisiyaların cəlb edilməsində maliyyə-kredit təşkilatlarının əhəmiyyətinin və rolunun gücləndirilməsi.

Regionda investisiya siyasətinin inkişafı üçün şəraitin göstəricisi baxımından regional investisiya risklərinin amillərini və onların qiymətləndirilməsi metodologiyasını nəzərdən keçirək.

Regional risklərin səviyyəsini müəyyən edərkən (ayrı-ayrı iqtisadi-coğrafi rayonlar və subyektlər üçün) biz "Tixomirov çarxı"nın struktur-məntiqi modelinin tətbiqinə əsaslanan yanaşmadan istifadə edəcəyik. O, "yaşadığımız cəmiyyətin" vizual təqdimatını təmin etmək üçün hazırlanmışdır. Ehtimal olunur ki, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, regionun investisiya siyasəti praktiki olaraq müvafiq sosial sistemin vəziyyəti ilə müəyyən edilir.

Baxılan modelin nöqtəyi-nəzərindən, regionda investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi imkanlarının ümumiləşdirilmiş qiymətləndirilməsi regional sosial sistemin inkişafını xarakterizə edən ayrı-ayrı komponentlərdə işlərin vəziyyətini əks

etdirir, hər biri müvafiq dəst nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir. göstəricilərin (risk faktorları).

İlk növbədə insanların “olması” (yaşaması) lazım olan bölgənin insan potensialına diqqət yetirmək tövsiyə olunur. Bu potensial rayonda yaşayan əhalinin sayına, onun tərkibinə və mədəni-maarif səviyyəsinə görə formalaşır. Ancaq yaşamaq üçün müəyyən maddi və mənəvi nemətlərə “sahib olmaq” lazımdır. Praktikada müvafiq göstəricilər toplusu çox vaxt düzgün hesab edilə bilməyən əhalinin gəlirlərinin göstəriciləri ilə əvəz olunur, çünki gəlir yalnız nəyəsə sahib olmaq imkanını əks etdirir, lakin real vəziyyəti əks etdirmir. Ona görə də gəlirlə yanaşı, rayon əhalisinin maddi rifah səviyyəsinə - rayon sakinlərinin nəyə sahib olduğuna diqqət yetirmək lazımdır. İstifadəsi həm gəlir əldə etməyə, həm də müəyyən maddi rifah səviyyəsinə malik olmağa imkan verən maddi-texniki bazanın vəziyyətini də nəzərə almaq vacibdir. Eyni zamanda, maddi-texniki bazanın inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır.

Bundan əlavə, ictimai-siyasi vəziyyətin vəziyyətində (bir-birinə münasibət) və iqtisadi sferada (onlara münasibət) təzahür edən sosial münasibətlərin səviyyəsini mühakimə etməyə imkan verən göstəriciləri nəzərə almaq lazımdır. var). Buna görə də regionda investisiya siyasətinin inkişafı şərtlərini müəyyən etmək üçün investisiya riskini qiymətləndirərkən sosial inkişafın bu komponentlərinə diqqət yetirmək lazımdır. Bundan əlavə, potensial qiymətləndirmələrdə olduğu kimi, cəmiyyətdəki təşkilatlanma səviyyəsi (siyasi risklər də burada özünü göstərir) və ilk növbədə maliyyə sektorundakı işlərin vəziyyəti ilə əlaqəli olan ictimai iqtisadiyyatın idarə olunma səviyyəsi, nəzərə alınmalıdır. Nəticədə ümumiləşdirilmiş qiymətləndirmələrə və nəhayət, onların əsasında regional reytinglərin müəyyənləşdirilməsinə keçmək mümkün olur.

Sonda diqqətə layiq, lakin hələlik statistik məlumatlar əsasında qiymətləndirilə bilməyən göstəricilər üzərində dayanmalıyıq. Söhbət qanunvericiliyin vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərdən və investisiya risklərinin qiymətləndirilməsində xüsusilə vacib olan onun mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsinə aid olan hissəsindən gedir. Məhz burada regionlarda investisiya prosesini və müvafiq olaraq investisiya siyasətini inkişaf etdirmək üçün artım ehtiyatlarını tapmaq olar.

Bütün bu amilləri bilmək ümumiləşdirilmiş qiymətləndirmələrdən istifadə etməklə regionda investisiya siyasətinin inkişafı imkanlarının mövcudluğu baxımından regionların reytinglərini müəyyən etməyə imkan verir. Eyni zamanda, regionda investisiya prosesinin keyfiyyətinin ayrı-ayrı komponentlərinin vəziyyətini xarakterizə edən qiymətləndirmələr yekunlaşdırılır:

- insan inkişafı indeksi;
- inkişaf üçün maddi baza (mövcud və potensial);
- ictimai-siyasi inkişaf şərtləri;
- region iqtisadiyyatında ehtiyatların təkrar istehsalının səviyyəsi;
- regionda maliyyə idarəçiliyinin keyfiyyəti;
- regionun təbii ehtiyatlarının mənimsənilməsi ilə əlaqədar iqtisadi inkişaf perspektivləri;
- regionda özünümaliyyələşdirmənin səviyyəsi və kafiliyi;
- regionlararası maliyyələşdirmə mənbələrinin səviyyəsi və yetərliliyi;
- birbaşa xarici investisiyaların səviyyəsi və kafiliyi.

Xarici ölkələrin regionlarında investisiya layihələri bazarı layihələrin təşəbbüskarları və potensial investorların məcmusudur, onların qarşılıqlı əlaqəsi son nəticədə resursların mübadiləsi imkanlarına gətirib çıxarır. İntestisiya layihələrinin təşəbbüskarları irəli sürdükləri layihələrin həyata keçirilməsi üçün maliyyə vəsaiti almaq istəyən fiziki və hüquqi şəxslərdir. İntestorlar bu layihələr vasitəsilə öz maraqlarını tam şəkildə həyata keçirməyə çalışan fiziki, hüquqi şəxslər və dövlətdir: iqtisadi, siyasi, dini və s.

İntestisiya layihələri bazarında iki əsas iştirakçıdan - satıcılardan və alıcılardan başqa, layihənin təşəbbüskarları ilə investorlar arasında vasitəçi kimi çıxış edən xüsusi qurumlar da mövcuddur. Bu qurumların: investisiya şirkətləri və fondlarının, konsaltinq firmalarının, tədqiqat mərkəzlərinin, regional hakimiyyət orqanlarının bölmələrinin formalaşması regionda investisiya siyasətinin inkişafı üçün şəraitin təmin edilməsi üçün çox vacibdir. İntestisiya obyektləri üçün mütləq iki bazar seqmenti var: kiçik biznes və böyük layihələr. Birinci seqmentdə orta investisiya 100 min ABŞ

dollarına qədərdir. İkincisi - regionda orta və iri müəssisələrin yenidən qurulması layihələri üçün 5 milyon ABŞ dolları və yuxarıdan. Bu yaxınlarda regional infrastrukturun inkişafı üçün orta hesabla 1 milyon ABŞ dolları ilə 4-5 milyon ABŞ dolları arasında dəyişən investisiya həcmi ilə üçüncü, aralıq seqment formalaşmağa başladı: yolların, yaşayış evlərinin tikintisi və s.

İnvestisiya bazarının iştirakçıları arasında sabit əlaqələrin formalaşmasının əsası, regionda investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanmasında xarici təcrübənin göstərdiyi kimi, adətən, investisiya fəaliyyətinin inkişafı və stimullaşdırılması üzrə Kompleks regional proqramın olması ilə qoyulur (Şvakov Y.Y., 2014).

Bu sahədə regionda investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanmasının xarici təcrübəsində investisiya yarmarkalarının təşkili mühüm rol oynayır. Bu, bir qayda olaraq, məzmunu ilk növbədə istehsalın yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın real və maliyyə sektorları arasında uzunmüddətli və səmərəli əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, təşkilatlanmanın artırılması ilə bağlı olan transformasiyanın yeni mərhələsinin praktiki həyata keçirilməsinə start verir. Maraqlıdır ki, investisiya yarmarkalarının keçirilməsi ilə rayon iqtisadiyyatı üçün yeni keyfiyyət yüksəlişi əldə edilir. Bir qayda olaraq, real sektorda müasir elmi-texniki tərəqqinin ən yüksək nailiyyətlərinə əsaslanan investisiya proqramları hazırlanır.

Həmçinin, regionun investisiya siyasətinin inkişafı üçün investisiya layihələri bazarını yaxşılaşdırmaq üçün xarici təcrübə motivasiya idarəetmə nəzəriyyəsinin əsaslarından istifadənin məqsədəuyğunluğunu təsdiqləyir. Gəlin, ilk növbədə, investisiya layihələri bazarında investisiya fəaliyyəti subyektlərinin hansı maraqları ifadə etdiyini öyrənək.

İnvestisiya layihələri bazarında dörd subyekt fəaliyyət göstərir - öz iqtisadi maraqlarının daşıyıcıları: layihənin təşəbbüskarı, potensial investor, dövlət (region) və investisiya vasitəçisi. Layihə təşəbbüskarının iqtisadi maraq obyektini layihənin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan müəyyən maliyyə resurslarıdır. Bu marağın konkret ifadə formaları fərqli ola bilər. Onlar resursun iqtisadi və təşkilati vəziyyətinin xüsusiyyətlərinə, investisiyaların həcmi, onların daxil olma müddəti, alınma şərtləri, layihənin həyata keçirilməsi riski və s. Faiz daşıyıcısının bir çox hərəkətləri mümkün investorlarla əlaqə axtarmağa başlayır.

Beləliklə, investorun iqtisadi maraq obyektı investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi zamanı onun əldə edə biləcəyi gəlirdir. Bu bazar subyektinin marağını ifadə etməyin konkret formaları proqnozlaşdırılan gəlirin məbləğinə, onun alınma müddətinə, investisiya riskinin miqdarına və s. Investorun investisiya layihələri bazarında işləməsi prosesində bir çox hərəkətləri ən cəlbedici layihələrin axtarışına, onların həyata keçirilməsinin mümkünlüyünün qiymətləndirilməsinə, layihənin təşəbbüskarlarının maliyyə sabitliyi, işgüzar keyfiyyətləri, reputasiyası, nüfuzu və etibarlılığı baxımından etibarlılığının yoxlanılması ilə nəticələnir. və layihənin icrası zamanı ayrılmış vəsaitin xərclənməsinin monitorinqi və s.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanca investisiya fəaliyyətinin ümumi qiymətləndirilməsi və təhlili

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafını təmin edən əsas mənbələrdən biri investisiya axınıdır. Son zamanlar Azərbaycanda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiyaların cəlb edilməsi imkanlarının stimullaşdırılması istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilir. Bunun sayəsində Azərbaycan iki dəfə “Doing Business 2009” və “Doing Business 2019” hesabatlarında lider mövqelər tutmuş, “Doing Business 2020” hesabatında ən islahatçı 20 ölkədən biri seçilmişdir (<https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2020>). Ekspertlər “Doing Business” hesabatının ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb etməsi ilə razılaşırlar. Beləliklə, ölkəmizin aparılan islahatların səviyyəsinə görə lider mövqeyi xarici investorları cəlb edə bilər. Azərbaycanın Qlobal Rəqabət Qabiliyyətlik Hesabatında irəliləməsi də ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində aparılan islahatlar sayəsində ekspertlər tərəfindən böyük nailiyyət kimi qiymətləndirilir.

Belə ki, Davos İqtisadi Forumu çərçivəsində dərc olunan “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda Azərbaycan 2006-2007-ci illərdə 64-cü, 2017-2018-ci illərdə isə 137 ölkə arasında reytingdə 35-ci yerə yüksəlib. 2019-cu ildə ölkəmiz “Əhalinin elektrik enerjisi ilə təminatı səviyyəsi” üzrə dünyada 2-ci, “Dövlət tənzimləmə yükü” və “Əcnəbi işçilərin sadələşdirilmiş işə götürülməsi” üzrə 3-cü, “Dəyişikliklərə görə dövlətin məsuliyyət səviyyəsi” üzrə 5-ci yeri tutmuşdur”, 8-ci yer - “Biznesə başlamaq üçün tələb olunan günlərin sayı” və “Uzunmüddətli dövlət strategiyası” üzrə 10-cu yer. 2019-cu ildə ölkə iqtisadiyyatına 13,5 milyard dollar sərmayə qoyulub. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının birinci ilinin yekunlarına dair Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev qeyd etdi: “Azərbaycan həm xarici, həm də yerli investorlar üçün çox cəlbedici ölkədir. Bu investisiyaların bir hissəsi də dövlət investisiyalarıdır, çünki dövlət investisiyaları hələ də iqtisadi artımda mühüm rol oynayır, buna görə də dövlət, yerli, və xarici şirkətlər ölkəmizə 13,5 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayə qoyublar”.

Növbəti illərdə yüksək əlavə dəyər yaradan emal sənayesinin sürətli inkişafı əsas məqsədlərdir.

Mütəxəssislərin fikrincə, qeyri-neft sektoruna xarici sərmayə axınını artırmaq üçün güzəştlərdən istifadə etmək çox vacibdir: İnvestisiya bütün dünyada həssas mövzudur. Azərbaycan kimi inkişaf yoluna qədəm qoyan ölkələr investisiya cəlb ediciliyini artırmağa çalışırlar və bütün bunlar ona görədir ki, sərmayəsiz inkişaf mümkün deyil. Məhz xarici investisiyalar sayəsində Azərbaycan indiki inkişaf səviyyəsinə çatıb.

Əgər 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” bağlanmasaydı, yəni neft-qaz sektoruna xarici sərmayənin axını üçün müvafiq şərait yaradılmasaydı, ölkəmiz inkişafdan ən azı 10-15 il dəfə geri qalacaqdı. Məhz neft-qaz sektoruna xarici investisiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılması sayəsində Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları hazırda xarici dövlət borcunun həcmi xeyli üstələyir və bununla yanaşı, 2015-ci ilə qədər manatın məzənnəsi dolların məzənnəsini üstələyib. dərəcəsi və hazırda 1,7 səviyyəsində sabit olan ölkə investora çevrilərək Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya və digər ölkələrin iqtisadiyyatlarına investisiya etməyə başlayıb. Amma bir həssas cəhət var. Xarici investorlar tez gəlir əldə etməkdə maraqlıdırlar. Məhz buna görə də onlar pul yatırmağa, xammal çıxarmağa və dərhal satmağa imkan verən xammal sektorlarına investisiya qoymağa üstünlük verirlər. Onlar ölkədə hər hansı müəssisə, emal sənayesində infrastruktur yaratmağa və məhsul istehsalı və başqa ölkənin adından daxili və ya xarici bazarda satışı üçün birgə müəssisələrin təşkilinə meyilli deyillər. Xarici investorları bu sahələrə cəlb etmək üçün ölkədə əlverişli investisiya mühiti yaratmaq lazımdır.

Son illər Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində dövlət səviyyəsində genişmiqyaslı işlər həyata keçirilir. Xüsusən də qeyri-neft sektoruna xarici investorların cəlb edilməsi üçün vergi güzəştləri tətbiq edilir. Digər sahələrdə də güzəştlər tətbiq edilir. Lakin statistik göstəricilər Azərbaycana yatırılan xarici investisiyaların həcmi azaldığını göstərir. Bu onu göstərir ki, neft sektorunda kifayət qədər xarici investisiya var və hazırda əsas məqsəd investisiya axınını qeyri-

neft sektoruna yönəltməkdir. Hazırda ölkədə birbaşa dövlət investisiyaları və yerli sahibkarların maliyyə investisiyaları üstünlük təşkil edir.

Ekspertlər onu da qeyd edirlər ki, qeyri-neft sektoruna xarici sərmayə axınını artırmaq üçün ölkənin qeyri-neft sektoruna sərmayə qoyan xarici investorlar üçün müəyyən müddətə tam vergidən azad olunmayadək daha da çox güzəştlərin tətbiqi məqsədəuyğun olardı. neft sektoru. Tutaq ki, onlar üçün 3-5 il ərzində tam fəaliyyət azadlığı yaradı. Artıq müxtəlif regionlarda azad iqtisadi zonalar yaradılıb. Belə şərait təşkil olunub ki, Azərbaycan bazarına daxil olan sahibkar 3 il ərzində ya vergidən tamamilə azad olunacağına, ya da bu ödənişlərin minimum olacağına əmin olsun. Biz imkan verməliyik ki, sahibkar burada müvafiq infrastruktur qursun, gəlir əldə etsin, sonra bizə gəlir gətirsin. Məsələn, əgər əvvəllər neft kontraktlarından əldə edilən gəlirin 75%-i xarici investorlar tərəfindən əldə edilirdisə, indi bu gəlirlərin 75%-i Azərbaycandan, 25%-i isə xarici investorların payına düşür. Belə mexanizmdən istifadə etməklə biz qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaları artırmağa bilərik.

Qeyd edək ki, ötən il xarici müəssisə və təşkilatlar tərəfindən əsas kapitalla 5 188,9 milyon manat investisiya qoyulub. Bunun 4344,7 milyon manatı (83,7%) Böyük Britaniya, Lüksemburq, Türkiyə, İsveçrə, ABŞ, Yaponiya, Malayziya, Rusiya, İran, Norveç və Fransadan olan investorlar tərəfindən qoyulmuş vəsaitlərdir.

Azərbaycanda investisiya mühitində əsas problemlərdən biri yerli bankların real sektoru maliyyələşdirməməsidir. Onlar öz vəsaitlərini istehlak kreditləri üçün istifadə edirlər. Hamısı ona görə ki, real sektorda tez gəlir əldə etmək mümkün deyil. Uzunmüddətli investisiyalar üçün isə bank və ya sahibkarlar iqtisadi vəziyyətin sabit qalıb-qalmayacağını, deyək ki, manatın məzənnəsinin dəyişib-dəyişməyəcəyini dəqiq bilmirlər. Digər tərəfdən, bankların uzunmüddətli kredit vermək üçün vəsaiti yoxdur. Banklarda real sektoru maliyyələşdirmək üçün kifayət qədər vəsaitin olduğunu söyləmək düzgün deyil. İstehlak kreditləri qısamüddətli olduğundan və daha yüksək dövriyyəyə malik olduğundan bank üçün daha sərfəlidir. Qlobal miqyasda istehlak kreditləri biznes kreditlərini üstələyir. Bankların real sektora kifayət qədər kredit verməməsi ölkə iqtisadiyyatının aclığından xəbər verir və bu, çox ciddi məsələdir.

Azərbaycanda investisiya mühitində əsas problemlərdən biri yerli bankların real sektoru maliyyələşdirməməsidir. Onlar öz vəsaitlərini istehlak kreditləri üçün istifadə edirlər. Və hamısı ona görə ki, real sektorda tez gəlir əldə etmək mümkün deyil. Uzunmüddətli investisiyalar üçün isə bank və ya sahibkarlar iqtisadi vəziyyətin sabit qalıb-qalmayacağını, deyək ki, manatın məzənnəsinin dəyişib-dəyişməyəcəyini dəqiq bilmirlər. Digər tərəfdən, bankların uzunmüddətli kredit vermək üçün vəsaiti yoxdur. Banklarda real sektoru maliyyələşdirmək üçün kifayət qədər vəsaitin olduğunu söyləmək düzgün deyil. İstehlak kreditləri qısamüddətli olduğundan və daha yüksək dövriyyəyə malik olduğundan bank üçün daha sərfəlidir. Qlobal miqyasda istehlak kreditləri biznes kreditlərini üstələyir. Banklar tərəfindən real sektora kifayət qədər kredit verilməməsi ölkə iqtisadiyyatında bəzi problemlərdən xəbər verir və bu, çox ciddi məsələdir.

Azərbaycanda Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsi bankların ümumi kreditlər üzrə faiz dərəcələrinə çox cüzi təsir edir. 2024-cü ildə AMB uçot dərəcəsinə 7,5%-ə endirib, lakin bank kreditləri üzrə faizlər yüksək səviyyədə qalır. Bu, Mərkəzi Bankla digər banklar arasında birbaşa əlaqənin olmadığını göstərir. Kreditin kifayət qədər yüksək faiz dərəcəsinə nəzərə alaraq, istehsalı təşkil etmək, qazanc əldə etmək və krediti banka qaytarmaq çox riskli olduğundan işgüzar dairələr bahalı kreditlər ala bilmirlər. Bildiyiniz kimi, bank biznes layihələri üçün kifayət qədər yüksək faizlə uzunmüddətli kreditlər verir. Bu isə sahibkar üçün risklərlə doludur. Məsələn, kənd təsərrüfatı riskli sahədir. Bank kredit kimi ayrılan pulun geri qaytarılacağına əmin olmaq istəyir. Bu vəziyyətin həlli AMB-nin uçot dərəcəsinin digər bankların faiz dərəcələrinə birbaşa təsir etməsidir. Bu isə o zaman mümkündür ki, Mərkəzi Bankın resursları bankların maliyyə resurslarında mühüm rol oynasın. Halbuki hazırda bankların maliyyə resurslarının mənbəyi vətəndaşların əmanətləri və xarici maliyyə qurumlarından götürülmüş borc vəsaitləridir.

2.2 Dövlət investisiya siyasəti investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi kimi

İnvestisiya bazarının inkişafı və iştirakçıların strategiyaları ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafının parametrləri ilə birbaşa bağlıdır. İnvestisiya mənbələri və istiqamətləri mürəkkəb və geniş mövzudur.

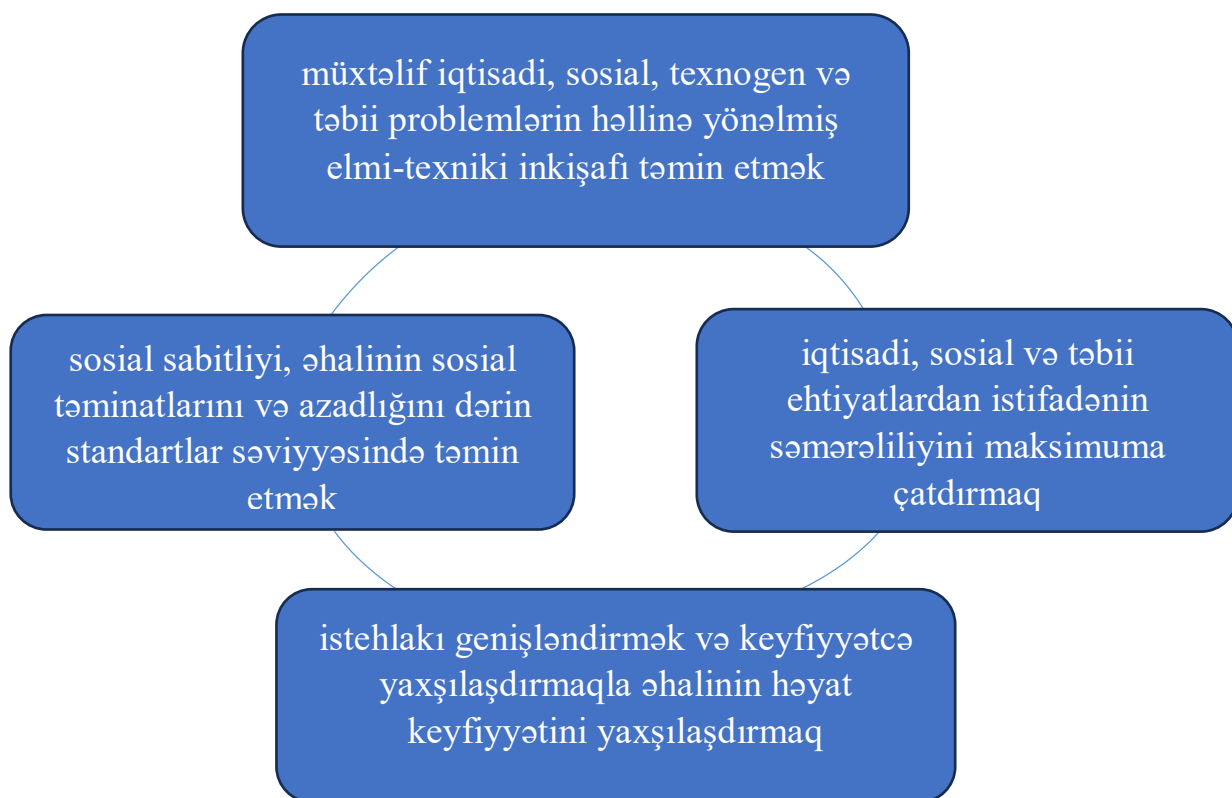
Dövlət investisiya siyasətinin iqtisadiyyatın strukturuna, əmək bazarına, iqtisadi artımın sürətinə və keyfiyyətinə, sosial infraqururura və sosial-iqtisadi həyatın digər aspektlərinə təsiri onun aktuallığını və əhəmiyyətini müəyyən edir. Sosial-iqtisadi sistemin təkrar istehsal mexanizmi, investisiya resurslarının formalaşdırılması və idarə edilməsi məsələləri, region iqtisadiyyatının investisiya inkişafının prioritetlərinin əsaslandırılması bu elementlərin region iqtisadiyyatı baxımından əhəmiyyətini müəyyən edir.

Sosial-iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsi meyarları gözlənilməz olsa da, dövlət investisiya siyasətinin məqsədlərinin, vəzifələrinin və prioritetlərinin formalaşdırılması əhəmiyyətsiz iş deyil.

Xüsusilə investisiya fəaliyyəti üçün iqtisadi sabitlik çox vacibdir. Bundan əlavə, davamlı iqtisadi inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün istər-istəməz müəyyən səviyyədə institusional və infraqururur inkişafı tələb olunur. Müasir bazar iqtisadiyyatında hökumət siyasəti adətən resurslara və ətraf mühitə təsir etməklə öz məqsədlərinə nail olur. Əslində, dövlət konkret bazarların və sənaye sahələrinin prioriteti ilə bağlı qərarların qəbul edilməsinə cavabdeh olmaqdan imtina edir. Sosial-iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi riskləri qənaətbəxş olmadıqda bu yanaşma əsaslandırılabilir.

Bununla belə, böhran transformasiyası vəziyyətlərində dövlətin dolaylı və hətta birbaşa tənzimləmə yolu ilə əsas resursların bölüşdürülməsində fəal iştirakı tam əsaslandırılır. Bu, əsasən o deməkdir ki, müxtəlif sahələrdə gözlənilən əsas və dəstək xərcləri biznes itkilərinin kompensasiyası, minimum yaşayış səviyyəsinin və sosial sabitliyin təmin edilməsi üçün gözlənilən xərclərdən aşağıdır, nəinki əsaslandırılır, həm də zəruridir.

Şək. 2.1 Dövlətin sabit iqtisadi inkişafı təmin etməsi üçün tədbirlər

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub.

İqtisadi dövlət tənzimləmə alətləri aşağıdakı hallarda istifadə edilə bilər:

- böhran hadisələrinin aradan qaldırılması;
- inkişaf potensialının reallaşdırılması;
- tədqiqat və inkişafda (R&D) stimullaşdırma və birbaşa iştirak yolu ilə qabaqcıl inkişaf nöqtələrinin yaradılması.

İnvestisiya siyasətinin məqsədlərinin yaradılması prosesində yekun və instrumental məqsədlər arasında tarazlığın təmin edilməsi vacibdir. Instrumental məqsədlər yaxşı uyğunlaşdırılmalı və nəticədə davamlı inkişafın son məqsədlərinə çatmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, davamlı sosial-iqtisadi inkişaf təbii, sosial və iqtisadi resurslardan davamlı istifadədən asılıdır, sosial və təbii ehtiyatlardan istifadənin sosial-iqtisadi nəticələrini maksimuma çatdıran makrostruktur iqtisadiyyatın formalaşdırılmasıdır. elmi-texniki potensial əsasında həyata keçiriləcək, həmçinin dünya iqtisadiyyatı çərçivəsində global texnoloji meyllər nəzərə alınacaqdır. Dövlət bu gün iqtisadi inkişaf prosesində fəal iştirak edir. Öz pul və fiskal siyasətləri vasitəsilə

hökumət investisiya fəaliyyətlərinə getdikcə daha çox cəlb olunur və iqtisadi göstəricilər üçün standartlar müəyyən edir. Hökumət müxtəlif iqtisadi alətləri təşviq etməklə ölkəyə sərmayə qoyuluşuna təsir göstərə bilər. Ölkənin iqtisadi səviyyəsi birbaşa investisiya səviyyəsinə təsir göstərir. Bu gün inkişaf etməmiş ölkələr gözləyə bilmir və onların inkişaf müddəti qısalmalıdır; İnkişaf etmiş ölkələrin təmsalında bu proses uzun müddət davam etdi. Belə olan halda hökumət inkişaf prosesinə gəldikdə həyati funksiyaları yerinə yetirir. Bu ölkələri inkişaf yoluna çıxarmaq üçün dövlətin müsbət müdaxiləsi lazımdır. Əsas təminat kimi innovasiyalardan istifadənin artırılması davamlı iqtisadi inkişaf səviyyəsinin mərkəzidir. Məlumdur ki, dövlətin investisiya siyasəti investisiya mənbələrini tapmaq və onları səmərəli, bilik tutumlu və innovativ sahələrə yönəltməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə dövlət investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri, forma və metodları izah edilmiş, investisiya mühitinin formalaşmasında dövlətin rolu və ötən illərin təcrübəsinin təhlili verilmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində sənayenin səmərəli inkişafı problemlərinin həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda təkcə neft sektorunda deyil, qeyri-neft sektorunun digər segmentlərində də sənaye müəssisələrinin səmərəli inkişafı üçün kifayət qədər böyük potensial var. Düzdür, bu, yalnız innovativ sənaye modernləşdirilməsinin ilkin mərhələsindədir. Azərbaycan Respublikasının mövcud problemləri qeyri-neft sektorunun sənayesinin bütün segmentlərində istehsal olunan məhsullara tələbatın cüzi olması, əsas fondların, o cümlədən infrastruktur obyektlərinin yüksək həm fiziki, həm də mənəvi aşınması və hər bir məhsul vahidinə kifayət qədər yüksək xərclərlə bağlıdır. Azərbaycanın uzunmüddətli perspektivdə gələcək tarazlı inkişafını təmin etmək üçün investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. Ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması investisiyaların tələb olunan həcmi və keyfiyyətini təmin etmək üçün əsas vəzifələrdən biridir. Bu yollar Şəkil 2-də daha ətraflı müzakirə olunur.

İqtisadiyyatın makrostrukturunun multiplikator, istehsal funksiyaları və strategiyaları əsasında inkişaf istiqamətlərinin prioritetinin müəyyən edilməsində mühüm fərqi də qeyd etmək lazımdır. Beləliklə, investisiyaların gələcək strukturunun yeni

texnologiyalara və bazarlara əsaslanaraq proqnozlaşdırılması və planlaşdırılmasına keçid mütləq statistik uçot sistemində dəyişiklik tələb edir, çünki cari statistika sosial-iqtisadi fəaliyyətin ümumiləşdirilməsinin digər prinsiplərinə əsaslanır. İqtisadiyyatın makrostrukturunun transformasiyasına, regional sosial-iqtisadi sistemin davamlılığının və uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinə yönəlmiş investisiya siyasəti obyektin çoxşaxəli xarakterini və mürəkkəbliyini, istiqamətləndirmə məqsədini nəzərə almalı və ona nail olmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etməlidir.

Şək. 2.2 Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması yolları.

Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması yolları:

- Şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi
- Investisiya obyektlərinin seçilməsi və təhlili məqsədilə investorların müəssisələr haqqında məlumatlandırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi
- Müasir institusional infrastrukturun inkişafına töhfənin artırılması, əmanətlərin investisiyalara səmərəli çevrilməsinin təmin edilməsi
- Mülkiyyət növündən asılı olmayaraq bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılması
- Sabit tənzimləmə rejiminin təmin edilməsi məqsədilə dövlətin rolunun artırılması
- Investisiya fəaliyyəti üçün normativ hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsi
- Biznes məlumatlarının təkmilləşdirilməsi, mühasibat və statistikanın beynəlxalq standartlara çatdırılması

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub.

2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi potensialının təhlili

İstehsal proseslərini özündə ehtiva edən dünya iqtisadiyyatının retrospektiv təhlili dünya iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsidir. Bu tədqiqatlar göstərir ki, sənaye inqilabları kapitalizmin qlobal inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Birinci sənaye inqilabının əsas nəticəsi qabaqcıl sənaye proseslərinin tətbiqi oldu. Bu, ənənəvi kənd

təsərrüfatı istehsalından aqrar-sənaye cəmiyyətinə keçidə səbəb oldu. Bu baxımdan proses innovativ hesab edilib. Beləliklə, toxuculuq sənayesinin, o cümlədən buxar maşınlarının və metallurgiya proseslərinin tətbiqi istehsalı xeyli yaxşılaşdırdı və xalq təsərrüfatında əmək məhsuldarlığını artırdı. Xüsusilə, maşınqayırma və avtomobil sənayesinin inkişafında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. 18-ci əsrin sonundan etibarən nəqliyyat şəbəkələri genişləndi və bu, əsasən coğrafi kəşflərin genişlənməsinə səbəb oldu. Rabitə və nəqliyyat proseslərinin inkişafı kapitalizmin qlobal inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin həyata keçirilməsinin daha nəzərə çarpan prosesi bütün dünyada sənaye inqilablarında baş verir və bu proses sənaye cəmiyyətindən postindustrial cəmiyyətinə keçidin vacibliyini nümayiş etdirir. Hazırda dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində üç sənaye inqilabı, sonra dördüncü sənaye inqilabı baş verir. Beləliklə, üçüncü sənaye inqilabı tez-tez pozucu rəqəmsal inqilab adlanır. Beləliklə, iyirmi birinci əsrin əvvəlləri bütün dünyada post-sənaye iyerarxiyasının açılmasını, eləcə də post-sənaye cəmiyyətinin əsasının yaradılmasını əhatə edirdi. Əsasən post-sənaye inqilabının təzahürü rabitə və informasiya texnologiyalarının insanların gündəlik həyatına səmərəli tətbiqi prosesi ilə bağlı olmuşdur. Xüsusilə, internetin və sosial şəbəkələrin inkişafı, eləcə də yeni nəsil mobil telefonların meydana çıxması və istehsal proseslərinə keçid iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə yanaşı, cəmiyyətin sosial əhəmiyyətli sahələrinə də təsir göstərmişdir. Bütövlükdə iqtisadiyyatın hər bir sahəsində istehsal və xidmətlərin kommunikasiya sistemləri mövcuddur ki, bu da bəzi hallarda insanların sosial mobilliyini azaldır. Əslində, bu gün əmək qabiliyyətli işçilərin kütləvi məşğulluğu prosesi əvvəlkindən də son dərəcə vacib olduğundan yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Daha doğrusu, bəzən bütöv bir sənaye sahəsinin idarə edilməsi prosesi bir, iki və ya daha çox işçinin iştirakı ilə kommunikasiya sistemlərinin yaradılması ilə həyata keçirilə bilər ki, bu da sahibkarlar üçün işçilərin saxlanması xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.

Son zamanlar sənaye inqilablarının qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin qarşısında duran ən yeni maneələrdən biri olması ideyası bütün dünyada yayılmış, həm inkişaf etməkdə olan ölkələrin, həm də inkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi həyatına təsir

göstərmiş, ümumi bütövlükdə hər bir ölkənin faydasını səciyyələndirmişdir. Bu sənaye inqilablarının nəticələri Azərbaycan cəmiyyətinin bütün təbəqələrində, o cümlədən ölkənin bütün iqtisadi və sosial sahələrində görünür. Məlum olduğu kimi, Qarabağ və ona bitişik rayonlarda əks-hücum əməliyyatları davam etdirilir. Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dövlətinin tarixində 44 günlük müharibə Vətən Müharibəsi kimi tanınıb. Şücaətli ordumuzun inamlı qələbəsi ilə başa çatıb. 1992–1993-cü illərdə erməni vandalları Füzuli, Cəbrayıl, Ağdam, Qubadlı, Zəngilan, Xocavənd və Hadrut şəhərlərini, eləcə də Qarabağın mərkəzi olan gözəl mədəniyyət şəhəri Şuşanı ələ keçirdilər. Bundan əlavə, noyabrın 10-da ordumuzun Kəlbəcər və Laçın rayonlarına daxil olmasına imkan verən sülh müqaviləsi bağlandı. Bu ərazilərdə dinc tikinti və torpaqların minalardan təmizlənməsi işləri aparılır. Bundan əlavə, son işğal olunmuş bu ərazilər Azərbaycan iqtisadiyyatına inteqrasiya etməkdə davam edir. Bu, ilk növbədə, müxtəlif nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin yaradılmasında özünü göstərdi. Dinc tikintiyə Şuşa şəhərinin abadlaşdırılması, Füzuli rayonunda beynəlxalq hava limanının tikintisinin başa çatdırılması, “Qələbə yolu” yolunun tikintisinin başa çatdırılması, “Ağıllı şəhər” və “Smart” layihələrinin həyata keçirilməsi daxil ola bilər. “İcma” layihələri Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində, o cümlədən bu rayonda elektrik xətlərinin və su təchizatının zəruri bərpa işlərinin həyata keçirilməsi. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə dinc quruculuq işlərinin bərpası daha çox bu ərazilərin Azərbaycanın iqtisadiyyatına qaytarılması üçün lazımi tədbirlərin görülməsindən asılıdır. Minatəmizləmə işləri başa çatdıqdan sonra təbii ki, bu torpaqların sürətlə mənimsənilməsi üçün bütün lazımi addımlar atılacaq. Hazırda ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafının əsas məqsədi əvvəllər bu ərazilərdə məskunlaşmış 617 min nəfər əhalinin davamlı məskunlaşmasını təmin etməkdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün azad edilmiş ərazilərin bərpası üçün infrastrukturun qurulması çox vacibdir. İşğal olunmuş ərazilərdə infrastrukturun qurulması zamanı işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşayan əhalinin sıxlığını nəzərə almaq lazımdır.

Bununla əlaqədar işğaldan azad edilmiş ərazilərdə əhalinin sayı və sıxlığı aşağıdakı cədvəldə göstərilib:

Cədvəl 2.1 Azərbaycan Respublikasının şəhər və rayonlarının ərazisi, əhalisi və sıxlığı

Şəhər və rayonların Adları	Sahəsi, min kv. km	Əhali, min nəfər		01.01.2020-ci il tarixinə əhalinin sıxlığı (1 kv.km, adam)
		2009-cu il siyahıya alınmasına görə	01/01/2020 tarixinə	
Azərbaycan Respublikası	86,6	8922,4	10067,1	116
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu – cəmi	7,33	610,2	687,7	94
<i>O cümlədən:</i>				
Cəbrayıl	1,05	70,6	81,7	78
Fizuli	1,39	115,5	133,8	96
Ağdam	1,15	175,6	204,0	177
Tərtər	0,96	97,3	104,7	109
Xocalı	1,00	26,0	28,8	29
Şuşa	0,31	28,6	34,7	112
Xocavənd	1,46	41,6	44,1	30
Xankəndi	0,008	55,0	55,9	6988
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu -cəmi	6,42	224,8	259,5	40
<i>O cümlədən:</i>				
Kəlbəcər	3,05	80,8	94,1	31
Laçın	1,84	69,1	78,6	43
Qubadlı	0,80	35,6	41,6	52
Zangilan	0,73	39,3	45,2	62

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamında Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinin artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatda ən mühüm prioritetlərdən biri olduğu qeyd olunur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə minaların qarşısının alınması prosesləri bütövlükdə sosial-iqtisadi potensialın yeniləşməsi və bərpasında mühüm rol oynayır.

Qeyd edək ki, hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial-iqtisadi infrastrukturun formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sistemində enerji təminatının yaxşılaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı işğaldan azad edilmiş

ərazilərin elektrik enerjisi ilə təmin olunması istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilir. “Azərenerji” SC bu rayonlarda tez bir zamanda elektrik yarımstansiyaları tikir və yüksək gərginlikli xətlər çəkir (Ziyad Səmədzadə, 2023). Laçında düşmən tərəfindən dağıdılmış 5, Kəlbəcərdə 12 su elektrik stansiyasının yenidən qurulması və onların ümumi enerji gücünün 120 meqavata (MVt) çatdırılması planlaşdırılır. Ən böyük potensiala malik “Xudafərin” və “Qız qalası” stansiyalarının fəaliyyəti iqtisadi rayonun enerji təminatını daha da yaxşılaşdıracaqdır. Bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadə ilə bağlı mühüm layihələr həyata keçirilir. Bütün bu tədbirlər Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin daha da möhkəmləndirilməsinə və elektrik enerjisi ixracı imkanlarının genişləndirilməsinə mühüm dəstək olacaqdır. Aparılan araşdırmalar da təsdiq edir ki, Qarabağ bölgəsinin aqrar sahənin inkişafı üçün böyük potensialı var, lakin bu imkanların reallaşdırılması üçün ilk növbədə rayonda torpaqlar bərpa edilməli, meliorativ və irriqasiya sistemləri qurulmalı, hansı istiqamətə yönəldilməlidir. daha da inkişaf etdirilməsi əsas zərurətdir. Eyni zamanda, torpaqdan istifadənin prinsip və qaydalarını daha dəqiq aydınlaşdırmaq lazımdır. Bu xidmətlər regional sahibkarlığı və özəl sektoru ölkə iqtisadiyyatına yerli kapital yaratmaq üçün daha geniş şəkildə cəlb etmək üçün lazımdır. Yada salaq ki, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər və Laçın rayonlarında ötən 41-ci əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində əkin sahəsi 143,2 min hektar olub. Bu, ölkənin ümumi əkin sahəsinin 90%-ni təşkil edirdi. Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli mühitə malik Qarabağ bölgəsində aqrar sektorun dirçəldilməsi dövlətin əsas qeyri-neft prioritetlərindən biridir ki, bu da əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. (FAO). Qısa müddətdə bəzi təmizlənmiş ərazilərdə abadlıq işləri aparılıb. Ümumi hesablamalara görə, erməni işğalından azad edilmiş Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Qubadlıda əkin sahələrinin 150 min hektara çatacağı gözlənilir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu ərazilərdə, xüsusilə Kəlbəcər və Laçın iqtisadi rayonlarında heyvandarlığın kənd təsərrüfatında xüsusi çəkisi 70 faizdən çox olub. Rayonun üzümçülüüyün inkişafı üçün böyük imkanları var. Məsələn, 1991-ci ildə tək-cə Füzulidə 114 min ton üzüm istehsal edilmişdir. Rayonun bütövlükdə

baramaçılıq ənənəsi var. Keçmişdə Xankəndində gözəl təbii çəmənliklərə malik bu ərazidə böyük ipək kombinatı fəaliyyət göstərirdi (Səmədzadə Z.Ə., Bakı. - 2021). Prezident İlham Əliyevin Horadiz-Ağdam dəmir yolunun tikintisində iştirakı zamanı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycan ərazisinə inteqrasiyasına imkan verəcək 100 kilometrlik dəmir yolunun çəkilməsi nəzərdə tutulur. Bundan başqa, Tərtərdən Suqovuşan kəndinə gedən 21 kilometrlik yolda işlər, demək olar ki, başa çatıb və Kəlbəcərdə tunelin tikintisi demək olar ki, başa çatıb. Qeyd etmək lazımdır ki, infrastruktur və logistika dəhlizləri sosial-iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsində mühüm rol oynamağa meyllidir. Dəhlizlər həm insan əhalisinin artımında, həm də infrastruktur sisteminin mühüm tərkib hissəsi olan kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınmasında mühüm iqtisadi rol oynayır. Əsas prioritet sahələr dəhlizlər və qəsəbələrdir (Şəfiyev Ü., Bakı. - 2021). Gördüyümüz kimi, əsas problem işğaldan azad edilmiş ərazilərin növbəti mərhələlərdə minalardan təmizlənərək yerli icra hakimiyyəti orqanlarına, sakinlərə və aidiyyəti qurumlara verilməsidir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə axtarış işlərinin ikinci istiqaməti humanitar dəhlizlərin yaradılmasıdır. Bu dəhlizlərdən elektrik xətləri və yollar çəkilir. Bununla əlaqədar olaraq Suqovuşana gedən dəmir yolu və avtomobil yolunun yenidən qurulması, Ağdam rayonuna gedən avtomobil yolunun və ondan Füzuli-Cəbrayıl istiqamətində keçən kommunikasiya xətlərinin minalardan təmizlənməsi sahəsində işlər aparılıb. Eyni zamanda, başqa bir sahə minalardan xəbərdar olmaqdır (Piriyev Ə.S. 2021). Qeyd edək ki, Füzuli və Cəbrayıl kəndləri minalardan təmizləndikdən sonra bu ərazilərdə ekoloji tədqiqatların aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, bu gün daha aktual olan Araz çayının suyunun suvarılmasının daimi monitorinqi və lazım gəldikdə sutəmizləyici qurğulardan istifadə olunmasıdır (<http://anama.gov.az>). İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi potensialını qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, bu ərazilərdə iri sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsi belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, milli iqtisadiyyatın prioritet istiqaməti kimi bu ərazilərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün zəruri tədbirlərin görülməsi mümkündür. Strateji

tədbirlər nəticəsində idxalı əvəzləmə siyasətinin həyata keçirilməsi mahiyyət etibarilə milli maraqlar nəzərə alınmaqla ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə əlverişli şərait yarada və ixracda qeyri-neft sektorununun payını artırmağa imkan verən. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi təhlili göstərir ki, bu rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində regional ixtisaslaşma və kooperasiya prosesləri də mühüm rol oynayır. Mahiyyət etibarilə regional ixtisaslaşma bizə regionların təkcə ictimai əmək bölgüsündə deyil, həm də beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini və rolunu qiymətləndirməyə imkan verir. Bu baxımdan, sosial-iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi bütövlükdə bu ərazilərin inkişaf imkanlarının aydınlaşdırılması və sosial-iqtisadi inkişafın yeni prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Nəzərə almaq lazımdır ki, qloballaşma prosesləri artıq əhəlinin həyatına ciddi təsir göstərir və bu baxımdan ənənəvi amilləri nəzərdən qaçırmamaqla yanaşı, əhəlinin sosial-iqtisadi potensialının da nəzərə alınması vacibdir. azad edilmiş əraziləri iqtisadi cəhətdən qiymətləndirərkən. Bu baxımdan elektron ticarətin sonrakı inkişafı üçün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə, sosial şəbəkələr vasitəsilə məhsulların çatdırılması və yerləşdirilməsini təmin etmək mühüm şərtlərdir. Qeyd edək ki, layihələr çərçivəsində rəqəmsal iqtisadiyyatın və rəqəmsal biznesin və ticarətin imkanlarından istifadə etməklə elektron çatdırılmanın və elektron sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. həm də sosial-iqtisadi inkişafın mühüm tərkib hissəsidir. Sosial-iqtisadi potensial qiymətləndirilərkən məcburi köçkünlərin işğaldan azad edilmiş ərazilərə qaytarılması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu əraziləri minalardan təmizləmək, sosial-iqtisadi infrastruktur yaratmaq lazımdır. Belə olan halda, prosesdən sonrakı dövrdə əhəlinin köçürülməsi üçün zəruri tədbirlər görülməlidir. Bu tədbirin həyata keçirilməsində həvəsləndirmə tədbirlərinin mühüm rolu ilə yanaşı, bir sıra hallarda zəruri inzibati tədbirlərin tətbiqi də vacibdir. Belə ki, həmin ərazilərə qayıtmaq istəməyən məcburi köçkünlərin statusunun ləğvi, o cümlədən həmin ərazilərə qayıtmaq istəyən məcburi köçkünlərin dəqiq sayının müəyyən edilməsi, habelə işğaldan azad

edilmiş ərazilərə qayıtdıqda milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi qarşıya qoyulan vəzifələrdən biridir. məcburi köçkünlər üçün vacib şərtlər. Bu baxımdan yeni iş yerlərinin və məşğulluğun, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri biznes mühitinin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, sosial infrastruktur sistemlərinin qorunması əhalinin coğrafi bölgüsünün genişləndirilməsi üçün əlverişli şərait yarada bilər. İctimai iaşə obyektlərinin tikintisi və bu kimi digər fəaliyyətlər sosial-iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsində ən mühüm elementlərdən biri hesab edilməlidir. Təbii ki, məskunlaşanda məcburi köçkünlərin istəklərini nəzərə almaq lazımdır. Böyük qəsəbələrlə yanaşı, kiçik qəsəbələr də abadlaşdırılaraq sahiblərinə təhvil verilməlidir, çünki hər kəs öz vətəninə kənd kommunal həyat tərzinə, uşaqlıq və gənclik xatirələrinə həsrətlə tarixi vətəninə qayıtmaq istəyir. Bu motivasiya Böyük Qayıdışda dərin sosial-psixoloji çəkiyə malikdir, çünki məcburi köçkünlər arasında keçirilən sorğularda respondentlərin xeyli hissəsi öz evlərinə qayıtmaq istəklərini açıq şəkildə ifadə edirlər. Hər bir Azərbaycan vətəndaşının işğaldan azad edilmiş torpaqlara böyük qayıdış prosesinə töhfə vermək imkanı var. Sosial işçilərlə yanaşı, sosial iş və insan xidmətləri üzrə təhsil alan tələbələr könüllülük üçün böyük potensiala malikdirlər. İlk növbədə onların potensialından istifadə edərək evlərinə qayıdan əhali arasında ictimai işlərin aparılması məqsədəuyğundur. Sosial işçilər köçürülmə ilə bağlı sosial təşəbbüslərlə çıxış etməli və 45 sosial mühəndislik üçün müvafiq infrastruktur layihələrini təqdim etməlidirlər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə uğurlu qayıdış bu proseslərin həyata keçirilməsindən asılı olacaq (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikasının Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin 10 noyabr 2020-ci il tarixli “Hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında” bəyanatı hərbi əməliyyatların” Qarabağ bölgəsində, Bakı, Xalq qəzeti 11 noyabr 2020-ci il tarixli). 1991-ci ilin sonu və 1992-ci ilin əvvəlindən, yəni. SSRİ-nin dağılmasından sonra Ermənistan Azərbaycana qarşı açıq təcavüzə və genişmiqyaslı müharibəyə başladı. Ermənistan silahlı qüvvələri bütün beynəlxalq normalara zidd olaraq, Qarabağ bölgəsində təşkil edilmiş separatçı qruplarla birlikdə Qarabağı və qonşu Laçın, Zəngilan, Cəbrayıl, Kəlbəcər, Ağdərə, Ağdam və Qubadlı rayonlarını

işğal edib. Bu ərazilərin əhalisi etnik təmizləməyə məruz qalmışdır. İşğal olunmuş ərazilərdə bütün yaşayış məntəqələri, tarixi abidələr, qəbiristanlıqlar dağıdılıb. Qarabağın qədim tarixə malik Topxana meşəsi Şuşa şəhərinin nadir sərvətlərindən biridir. Meşə işğaldan əvvəl palıd, fıstıq, çinar, qarağac və s. ağaclarla, ayı, canavar, tülkü, dovşan, cüyür, kəklik, turak, göyərçin və s. heyvanlarla zəngin idi. Zəngin flora və faunaya malik olan Qarabağda 2000-dən çox bitki növü bitir: xar bülbül, meşə alçası, çəmən, palıd, şabalıd, şümşad, armud, fıstıq, vələs, ağcaqayın və s. Erməni vandalları tərəfindən işğal edildikdən sonra Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Xankəndi, Şuşa, Xocavənd, Ağdərə, Qubadlı, Füzuli, Ağdam, Cəbrayıl, Xocalı, qiymətli ağac növləri Ermənistan ərazisinə aparılaraq zəhərli və çətin söndürülən maddələrdən istifadə olunmaqla qəsdən yandırılaraq məhv edilib. Azərbaycan Respublikasının ərazilərində işğaldan əvvəl 163 müxtəlif faydalı qazıntı yatağı və təbii ehtiyatlar mövcud idi. Zəngilan və Qubadlıda həm əkinçilik, həm də heyvandarlığın inkişafı üçün imkanlar var. 46 Bu iki ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ümumi sahəsi 67 min hektardır ki, bunun da 1/3-i əkin sahələri, qalan hissəsi isə otlaqlar və biçənəklərdir. Kəlbəcər və Laçında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ümumi sahəsi 180 min hektardır ki, bunun da ən yaxşı halda 15 faizi əkin üçün yararlıdır. Bu iki rayonun torpaqları əsasən heyvandarlıq üçün əlverişlidir. Yeddi rayonun bazasını hesablasaq, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların yarısından çoxu heyvandarlıq üçün yararlıdır. Beləliklə, digər potensial istiqamət kimi aqrar sektora əsaslanan emal sənayesinin yaradılması perspektivləri var. Azərbaycan kərə yağının 50%-ni, ət və ət məhsullarının isə 15%-ə qədərini idxal edir. Bu idxal asılılığından xilas ola bilərsiniz. Bundan əlavə, ixracyönümlü emal olunmuş (konservləşdirilmiş) ət məhsullarının emalının təşkili perspektivlərini öyrənmək mümkündür.

III FƏSİL. DÖVLƏT İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. İnvestisiya mühitinin tənzimlənməsi alətlərinin təkmilləşdirilməsi

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə ölkədə vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür. Bu tədbirlər dövlət vəsaitləri, yerli büdcələr və şəxsi vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilir. İnvestisiya fəaliyyəti əsasən ölkənin sosial ehtiyaclarının ödənilməsinə və iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına yönəlmişdir. İqtisadi və əmlak formalarından asılı olmayaraq investisiya qoyuluşları fəaliyyət göstərdikləri ölkənin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Dövlət həm də ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına, eləcə də milli iqtisadiyyatda lazımi proporsiyaların yaradılmasına, istehsal və sosial infrastrukturun formalaşmasına nəzarət edir. Məlum olduğu kimi, istənilən istehsal və sosial sahələrin yaradılması, yenidən qurulması və genişləndirilməsi, beləliklə, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi düzgün investisiya qoyuluşunu və daha səmərəli istifadəni tələb edir (Zverev V.A., 2006). Müxtəlif növ təsərrüfat subyektləri, əsas vəsaitlərin və avadanlıqların müxtəlif tipləri və elementləri üçün amortizasiya ödənişləri fərqli ola və fərqlənə bilər (Səmədzadə Z.A., 2004). - müxtəlif regionların və sənaye sahələrinin inkişafı üçün subsidiyalar, subsidiyalar, büdcə kreditləri; - dövlət norma və standartlarının müəyyən edilməsi; - antiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi; - mülkiyyətin qeyri-mərkəzləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi; - torpaq, su və digər təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyən edilməsi; - qiymət siyasətinin həyata keçirilməsi; - investisiya layihələrinin ekspertizasının aparılması. Bundan əlavə, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyalarının idarə edilməsi, habelə investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi və investisiya fəaliyyəti subyektləri tərəfindən bu şərtlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət daxildir. Dövlət investisiyalarının istiqamətlərinin müəyyən edilməsi dövlət, yerli özünüidarəetmə orqanları və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir və bu orqanlar tərəfindən cəlb edilən büdcə, büdcədən kənar vəsaitlər və digər vəsaitlərdən, investisiya qoyuluşunun şərtlərinin müəyyən

edilməsindən və bununla bağlı digər məsələlərin həllindən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu, sahibkarlığın və biznesin stimullaşdırılması, dövlət gəlirlərinin yaradılması və vergi ödəyicilərinin gəlirlərini artırmağa və istehsalını genişləndirməyə sövq etməklə iqtisadiyyatı stimullaşdıran vergi siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu siyasətin aşağıdakı istiqaməti var: sahibkarlığın və biznesin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, vergi daxilolmalarının artırılması və son nəticədə əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsi. Vergi Məcəlləsində sistemləşdirilmiş vergi qanunvericiliyi, ölkə siyasəti və vergi prinsipləri bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılıb. Bundan əlavə, tətbiq edilən vergilər elmi əsaslarla əsaslandırılmış, onların müəyyən edilməsi, hesablanması, toplanması və dövlət büdcəsinə köçürülməsi qaydaları xeyli sadələşdirilmişdir. Məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanda sahibkarlıq sektoru formalaşmış, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında özəl sektorun rolu yüksəlmişdir. Vergi Məcəlləsində vergi yükünün bərabərləşdirilməsi məqsədi ilə son illərdə ƏDV dərəcəsi 20 faizdən 18 faizə, hüquqi şəxslərin gəlir vergisi 22 faizdən 20 faizə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün gəlir vergisinin dərəcəsi hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar üçün 20 faiz səviyyəsində müəyyən edilib, fiziki şəxslər üçün vergi tutulmalarının səviyyəsi və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən illik gəlirləri 35 faizdən 30 faizə endirilib, qeydiyyatdan alınmamış ƏDV ödəyiciləri və vergi tutulan məbləği 150 min manat olan hüquqi şəxslər və ardıcıl 12 ay müddətində 90 faizdən az, hüquqi şəxs olmadan 1000 manatdan az və ya ona bərabər olan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi hüququ olan ƏDV, aksiz vergiləri üzrə elektron vergi hesab-fakturalarından istifadəyə başlanılıb. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından vergi güzəştləri, xüsusi vergi rejimlərinin inkişafı üçün sadələşdirilmiş vergi sistemindən istifadə, o cümlədən kiçik sahibkarlığın inkişafı, regionlarda əvvəlki illərlə müqayisədə sadələşdirilmiş vergi dərəcələrinin tətbiqi Bakı şəhəri, regionlarda kiçik sahibkarlığın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, regionların inkişafı və məşğulluq problemlərinin həlli istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata

keçirilməsi investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin bariz nümunəsidir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda artıq iqtisadi sabitlik yaradan, investisiya mühitini yaxşılaşdıran fiskal siyasət mövcuddur (Kəlbəyev Y.A., 1995). Açıq, ölkənin lazımı maliyyə və maddi resursları olmalıdır. Əks halda ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsi milli iqtisadiyyatın formalaşmasını və inkişafını təmin etmək üçün zərurətdir. Ona görə də müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamız xarici dövlətlərin maraqlarına və Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişafına tam uyğun olaraq qarşılıqlı investisiyaları həyata keçirmək imkanına malikdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, həm dövlət, həm də özəl sektorda əsas siyasət istiqamətləri müəyyən edilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq qeyri-neft sektoruna xarici və daxili investisiyaların stimullaşdırılması və eyni zamanda neft sektoru ilə yanaşı regionların inkişafı üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur (Rzayev Z.H., 2007): - investisiyaların coğrafi şəraitə uyğun olaraq regionlar arasında bölüşdürülməsinin təmin edilməsi (investisiyaların regionlar arasında bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması); - ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial aspektinin artırılması, insan kapitalına nail olunması, infrastruktura investisiyaların prioritetləşdirilməsi; - kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında vergi tətillərinin davam etdirilməsi, investisiya proqramı vasitəsilə kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsinə köməklik; - xarici ticarət rejimini təkmilləşdirməklə özəlləşdirilən müəssisələrin texnoloji cəhətdən modernləşdirilməsi üçün müasir texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması; - vergi uçotu mexanizmləri vasitəsilə birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması; - yüksək əlavə dəyərli və yüksək əlavə dəyərli sahələrə daxili investisiyalarla yanaşı birbaşa xarici investisiyalar; - restrukturizasiya prosesini davam etdirməklə yerli müəssisələrin investisiya cəlb ediciliyinin artırılması; - investisiyaların vergi tənzimlənməsi üzrə qanunvericilik bazasının daha da təkmilləşdirilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaya çıxış forması da çox vacibdir. Bu baxımdan xarici şirkətin yeni investisiyalarla özəlləşdirmə yolu ilə yerli şirkəti alması bir-birindən fərqləndirilməlidir. Ona görə də bir çox ölkələrin təcrübəsindən yararlanmaq vacibdir.

Çünkü bizim güzəşt olaraq təklif etdiyimiz şeylər xarici investorlar üçün digər ölkələrin təklif etdikləri ilə yanaşı əlavə alternativlər yarada bilər. Ona görə də təkliflərimiz daha cəlbedici olmalıdır. Xarici sərmayələri təşviq etmək yollarını araşdıraraq, bütün dünyada daha çox vergi güzəştləri tətbiq edilmişdir. Digər stimulların nəticələrinə diqqət yetirmək vergi güzəştlərindən istifadənin artdığını deməyə əsas verir. Birbaşa xarici investisiyalar, bir tərəfdən, müəssisələrin üzləşdiyi problem olan maliyyə resurslarının çatışmazlığını aradan qaldırır, müasir texnologiya və avadanlıqların tətbiqi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsulların yaradılmasına töhfə verir, yeni yaradılmış müəssisələrdə minlərlə Azərbaycan vətəndaşının işlə təmin olunması, onlara öz biznes yönümlü biznes prinsiplərinə uyğunlaşmaqda kömək etmək, təcrübənizi artırmaq. Bundan əlavə, Azərbaycan xalqının mədəniyyəti, tarixi, milli psixologiyası, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar, Qarabağ problemi və digər məsələlərlə bağlı dünya xalqları üçün həqiqətlərin bərqərar olmasında xarici investorların böyük rolu var. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan hökuməti birbaşa xarici investisiyaları tətbiq etmək istəyən investorların fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün bir sıra mühüm qərarlar qəbul edib. Qeyri-neft sektorunun və xüsusilə də emal sənayesinin inkişafını təmin etmək, iqtisadiyyatımızı bu asılılıqdan çıxarmaq, yerli və xarici investorların bu sahəyə cəlb edilməsi dövlətimizin qarşısında duran mühüm problemlərdən biridir. Ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşması da öz növbəsində investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır. Bu siyasətin tərkib hissəsi kimi emal sənayesində kapital qoyuluşunun davamlı artımına üstünlük verilməsi məqsədəuyğundur. Belə ki, ölkənin aparıcı sənaye sahələrindən biri olan kimya sənayesinə sərmayə qoyuluşunun olmaması səbəbindən innovasiya prosesi hələ də bazar iqtisadiyyatının tələblərinə tam cavab vermir. Mövcud yüksək ixtisaslı kimya müəssisəsinin kadrlarının maddi-texniki bazası innovasiya prosesini modernləşdirə və hazırda idxal olunan məhsullar istehsal edə bilər. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi artım amili və onun keyfiyyət xüsusiyyətləri kimi innovativ inkişafa diqqət artırılır, sahibkarlıq innovasiya mənbələrindən biri hesab olunur... (Sklyarova Y.Y., 2015). İstehsal sənayesinin ümumi

inkışafının sürətləndirilməsi eyni sektorda əsas kapitalla nisbətən az miqdarda investisiya qoyuluşu ilə yanaşı, onun dinamikasının ardıcıl yüksəliş tendensiyası qarşısında da əsas maneədir. Ölkənin investisiya strategiyasında neft sektorları ilə yanaşı yuxarıda qeyd olunan aşağı sənaye sahələrindən də faydalanmaq zərurəti nəzərə alınmalıdır. Həmçinin, investisiyanın əsas məqsədlərindən biri maddi istehsal sferasında mütənasibliyin təmin edilməsidir. Milli iqtisadiyyatın səmərəli təşkili dövlətdən gələn xarici investisiyalardan əldə olunan gəlirlərdən istifadə istiqamətlərinin düzgün tənzimlənməsini tələb edir. Maşınqayırma sənayesinin istehsal etdiyi məhsullar əsas fondlar hesab olunduğundan onların inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Maşınqayırmanın inkişafının sürətləndirilməsi respublikanın inkişafında ən ciddi problemlərdən biridir. Investisiyaların əldə edilməsində fond bazarlarının rolunun artırılması üçün prioritet sahələr və istehsalat üzrə özəlləşdirmə layihələrinə üstünlük verilməlidir. Eyni zamanda, həm mövcud, həm də qiymətli kağızlar bazarına investisiyaların cəlb edilməsi üçün yeni maliyyə sxemlərinin tətbiqi yolu ilə qoyulan vəsaitlərin həcmının genişləndirilməsini təmin etmək olar. Nəzərə alsaq ki, iqtisadi siyasət çoxməqsəddir, həyata keçirilən tədbirlər onların prioritetləri baxımından qiymətləndirilməlidir - onların düzgün seçilməsi çox vacibdir.

3.2 Azərbaycanın investisiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılması davamlı regional inkişaf proqramlarının uğurla həyata keçirilməsində mühüm amil kimi.

Azərbaycanda sosial-iqtisadi proseslər gücləndikcə istehsalın artımının regional aspektlərinə və regionların sosial inkişafının tənzimlənməsinə nəzəri və praktiki baxımdan daha çox diqqət yetirilir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2019-2023-ci illər)” yerli iqtisad elminin qarşısında yeni vəzifələr – tədqiqatların regional aspektlərinin genişləndirilməsini irəli sürmüşdür. Belə tədqiqatların mühüm istiqaməti dövlət investisiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasıdır. Azərbaycanda regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi təcrübəsi göstərir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafının bərabərləşdirilməsi probleminin aktuallığı hələ də qalmaqdadır. İqtisadiyyatın əsas

sahəsi olan neft və qaz sərvətlərinin hasilatı əsasən Bakı şəhəri yaxınlığında cəmləşdiyinə görə iqtisadi fəaliyyət ölkə üzrə son dərəcə qeyri-bərabər paylanmışdır. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2019-2023-ci illər)” icra olunmağa başlayana kimi ölkənin dövlət büdcəsinin gəlirlərində rayonun payı 10%-dən bir qədər çox, dövlətin regionlara yönəltdiyi investisiyaların həcmi respublika iqtisadiyyatına qoyulan ümumi investisiyanın 15%-nə çatmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının sahə və regional strukturunda mövcud olan disbalanslar müəyyən dərəcədə obyektiv xarakter daşıyır. Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanda 1980-ci illərin sonlarından (yəni müstəqillikdən əvvəlki dövrlərdən) respublikanın başlangıç rəqabət üstünlüyü hesab edilən neft-qaz sənayesinin inkişafı üçün praktiki olaraq heç bir alternativini yox idi. müəyyən xarici siyasət dividendləri. Lakin bu gün iqtisadiyyata “neft təzyiqi” artıq məqbul həddə yaxınlaşıb. Neft-qaz sektoru ümumi ixracın 80%-dən çoxunu təşkil edir. UNCTAD-ın məlumatına görə, Azərbaycan dünyada enerji ehtiyatlarının istehsalından ən çox asılı olan ölkələr sırasındadır. Bu vəziyyət respublikanın sosial-iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərdi. Bütün bunlar onu göstərirdi ki, taktiki baxımdan Azərbaycanın iqtisadiyyatın strukturunda neft amilinin təsirinin azaldılmasına yönəlmiş ciddi dəyişikliklərə ehtiyacı var. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər)”nin icrası regionların hərtərəfli inkişafının, o cümlədən şəhər infrastrukturunun bərpası və genişləndirilməsinin əsası və katalizatoru olmuşdur. Həcmi və strukturu iqtisadi artımın tək-cə tempini deyil, həm də keyfiyyətini müəyyən edən bu nailiyyətlərdə investisiyalar həlledici rol oynamışdır. 5 il ərzində (2019-2023) Azərbaycanda əsas kapitalla investisiyalar 33,5 milyard manat təşkil edib. Bunun 53,2 faizini daxili, 46,8 faizini xarici investisiyalar təşkil edib. 2022-ci ildə investisiyaların ümumi həcmi 2003-cü ilin məlumatlarından 5 dəfə çox olmuşdur. Bu dövrdə məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 766 min yeni iş yeri açılmışdır ki, bunun da 547,5 mini daimidir. Eyni zamanda 27,5 min yeni müəssisə yaradılmışdır ki, onların da 40 faizi respublikanın regionlarında fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni yaradılan müəssisələrin

88%-i özəl mülkiyyətdədir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının məqsədlərinin uğurla həyata keçirilməsi 2019-2023-cü illər üçün analoji proqramın icrasına başlanmağa imkan verdi. XXI əsrin çağırışları Azərbaycanın məhsuldar qüvvələrinin inkişafında ərazi və struktur dəyişikliklərinin zəruriliyini obyektiv şəkildə müəyyən edir. Bunlar, ilk növbədə, mərkəzlə regionlar arasında qeyri-mütənasibliyin aradan qaldırılmasına, infrastrukturun inkişafında regional geriləmənin aradan qaldırılmasına, rəşional məşğulluğun təmin edilməsinə, ölkə sakinlərinin miqrasiyasının sadələşdirilməsinə, ətraf mühitə mənfi antropogen və texnogen təsirin nəticələrinin aradan qaldırılması və depressiyaya məruz qalmış rayonlarda işləməyə və yaşamağa cəlb edilməsinə yönəlib,. 2022-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların ümumi həcmi 17,1 milyard ABŞ dollarına çatıb ki, bu da ÜDM-in təxminən 22 faizini təşkil edib. Yeni müstəqil dövlətlər üçün ölkəyə biznesin təşkili və idarə edilməsində qabaqcıl yüksək texnoloji texnologiyalar və mütərəqqi təcrübə gətirən birbaşa xarici investisiyalar (BXİ) xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Son illər Azərbaycan BXİ-nin cəlb edilməsinə görə ardıcıl olaraq dünyada lider yerlərdən birini tutur. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri arasında Azərbaycan adambaşına düşən birbaşa investisiyaların həcminə görə ardıcıl olaraq liderlər sırasındadır. Əvvəla, uzun illərdən sonra ilk dəfə olaraq yerli investisiyalar xarici investisiyaları üstələyib.

Azərbaycan bu gün iqtisadi islahatlarda dünya lideri kimi tanınır və ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyata malikdir. Lakin qlobal maliyyə böhranının tendensiyaları Azərbaycan Respublikasında da hiss olundu. Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunub, ona görə də dünya bazarlarında müşahidə olunan proseslər Azərbaycan Respublikasına təsir etməyə bilməz. 2008-ci ilin ikinci yarısından onun iqtisadiyyatı əlverişsiz xarici şəraitdə inkişaf etmişdir. Eyni zamanda, BVF, Dünya Bankı və digər beynəlxalq təşkilatların mütəxəssislərinin hesablamalarına görə, Azərbaycan iqtisadiyyatı maliyyə böhranı ilə bağlı kifayət qədər stabil olub. Bu, bir sıra amillərlə bağlıdır ki, bunlardan ən mühümü özəl sektorda xidmətlərin əsas müştəri kimi dövlətin rolunun artmasıdır. Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatına kapital qoyuluşlarında daxili investisiyalar xarici investisiyalardan üstün olmuşdur.

Müqayisə üçün, əgər 2003-cü ildə daxili investisiyalar 25 faizə bərabər idisə, 2022-ci ildə respublika iqtisadiyyatına qoyulmuş bütün investisiyaların 75 faizini təşkil etmişdir.

Qlobal böhran şəraitində Azərbaycan hökuməti regional problemləri həll etmək və qeyri-neft sənayesini inkişaf etdirmək üçün imkanlar tapdı. Bu problemlərin həllində 2006-cı ildə yaradılmış Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti SC mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti SC-nin əsas vəzifəsi qeyri-neft sektorunda və digər kommersiya strukturlarında pay almaqla vəsaitlərin uzunmüddətli investisiyalardır. Yarandığı gündən bu investisiya şirkəti gəmiqayırma, kənd təsərrüfatı, infrastruktur və s. sahələrdə bir sıra iri layihələr həyata keçirmişdir. Respublikada qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının stimullaşdırılması məqsədilə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması müəyyən edir. Birbaşa vergilərin bəzi növləri üzrə dərəcələr aşağı salınıb. Lisenziyalaşdırma proseduru sadələşdirilib. Ödənişli əsaslarla fəaliyyət göstərən məktəbəqədər təhsil müəssisələri üçün də ƏDV-dən azadolma tətbiq edilib.

Ümumilikdə son illərdə vergi qanunvericiliyinə dörd istiqamətdə: vergi ödəyicilərinin hüquqlarının artırılması və mənafelərinin müdafiəsi, vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi və vergi nəzarəti üzrə 46 dəyişiklik edilmişdir. İqtisadi fəallığı artırmaq və iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafını stimullaşdırmaq üçün, fikrimizcə, vergiləri daha da azaltmaq lazımdır. O cümlədən, gəlir vergisi 22%-dən 18%-ə, əlavə dəyər vergisi (ƏDV) 18%-dən 14%-ə endirilə bilər. Mövcud şəraitdə bu tədbirlər təkcə artım imkanlarını deyil, həm də onun keyfiyyətini yaxşılaşdıran effektiv rıçaq ola bilər. ƏDV-nin azaldılmasının əsas benefisiarları əlavə dəyəri yüksək olan sənaye sahələri olacaq ki, bu da onları bu cür inkişafın “lokomotivlərinə” çevirərək, ağırlıq mərkəzini ilkin sənayelərdən daha yüksək emal dərəcəsinə malik sənayelərə keçirəcək. Regionlarda investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən digər, heç də az əhəmiyyətli olmayan qurumlar maliyyə, kredit və fond bazarlarıdır. Təhlil olunan dövrdə biznes mühitinin inkişafı üçün möhkəm maliyyə xətti Azərbaycan Mərkəzi Bankından kreditlərin alınması imkanları olmuşdur. Eyni zamanda, respublikada bank sisteminin üstünlük təşkil edən əhəmiyyətinə baxmayaraq, investisiya institutları və

qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə kreditlərin və ya borc almanın digər formalarının əhalinin istifadəsinə verilməsi zəruridir. Bu, birincisi, investisiya bazarına əlavə resurslar cəlb edəcək, ikincisi, dividendlər hesabına sahibkarların gəlirlərini müəyyən dərəcədə artıracaq, istehsalın inkişafına marağını artıracaq. Fikrimizcə, bu, investisiya fəallığının artmasına daha böyük dinamizm verəcək. İqtisadi qloballaşma şəraitində mühəndislik və konsaltinq firmaları, ixracı təşviq edən müəssisələr, vençur kapital mərkəzləri, o cümlədən texnoparklar, azad iqtisadi zonalar və s yüksək texnologiyaların tətbiqi, vençur kapitalının cəlb edilməsi və belə mərkəzlərdə yerli mütəxəssislərin fəal iştirakı əsasında ölkədə investisiya fəaliyyətinin ümumi inkişafı. 2009-cu ildən Azərbaycanda AİZ-lərin yaradılması və fəaliyyət qaydasını müəyyən edən “Azad iqtisadi zonalar haqqında” Qanun qüvvəyə minir. AİZ-də alkoqollu içkilərin və tütün məmulatlarının istehsalı, televiziya və radio yayımı, qiymətli metalların istehsalı, habelə neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı ilə bağlı sahibkarlıq fəaliyyəti qadağandır. Bundan əlavə, qanun AİZ-də fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün güzəştli rejimi müəyyən edir. O cümlədən, müəssisələr üzrə dövrüyyə vergisinin dərəcəsi 0,5% təşkil edəcək. Həmçinin, AİZ-də fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün malların idxalı zamanı gömrük rüsumlarından və ƏDV-dən azad edilməni özündə əks etdirən xüsusi gömrük rejimi nəzərdə tutulub. İT sənayesinin inkişafı üçün prioritet istiqamət kimi müəyyən edilmiş respublikada regional innovasiya zonasının - RİZ-in yaradılması istiqamətində də işlər aparılır. RİZ-in təşkili innovativ məhsulların Azərbaycana idxalı üçün məqbul şərait yaradacaq, həmçinin onların regional bazarlara daha da çıxması ilə ölkədə xarici investorların istehsal xətlərinin təşkilinə şərait yaradacaq. Ekspertlərin fikrincə, 2025-ci ilə qədər regional innovasiya zonalarında layihələrdən əldə edilən gəlirlərin artımı 12 milyard dollara çatacaq. Dövlət Proqramı qarşısında duran vəzifələrin həlli dövlət investisiya siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bu da öz növbəsində ölkənin geoiqtisadi mövqeyinin imkanlarından optimal istifadəni, makroiqtisadi tənzimləmə sisteminin inkişafını və təkmilləşdirilməsini, eləcə də yeni texnologiyaların əldə edilməsi imkanlarını təmin edən qloballaşma potensialının reallaşdırılmasını müəyyən

edir. İqtisadiyyatı innovasiyaya əhəmiyyətli dərəcədə yenidən istiqamətləndirmək, sistemli struktur və institusional islahatlar aparmaq lazımdır. Respublika iqtisadiyyatının şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft ixracından əldə olunan gəlirləri regionların tarazlı inkişafı üçün rəqabətqabiliyyətli, şaxələndirilmiş və özünü təmin edən iqtisadiyyatın yaradılmasına yönəltmək lazımdır.

3.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial-iqtisadi infrastrukturun formalaşdırılmasına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlətin stimullaşdırıcı siyasəti

İqtisadi artımın təmin edilməsi, yeni məhsulların istehsalı və ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın müasirləşdirilməsi üçün investisiya axını və dövlətin investisiya siyasətinin səmərəliliyi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Mahiyyət etibarı ilə investisiyaların stimullaşdırılması və xarici investisiyaların cəlb edilməsi müasir qloballaşmanın əsas prinsip və xüsusiyyətlərindən biri olan kapitalın sərbəst hərəkətini əks etdirir. Bazar münasibətlərinin xarakteri və azad rəqabətin iqtisadi motivləri kapital resurslarının sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi yollarını müəyyən edir. Qloballaşma prosesində bazar iqtisadi münasibətlərinin xarakteri və xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq kapitalın, texnologiyanın, əməyin, məhsulların və xidmətlərin sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi prosesi həyata keçirilir. Bu, prosesin ən vacib xüsusiyyətlərindən biridir. İntestisiya və kapital resurslarının bütövlükdə sərbəst cəlb edilməsi sənayenin və bütövlükdə ərazinin bazar münasibətləri baxımından nə dərəcədə cəlbedici olmasından asılıdır ki, bu da bu sahədə bazar iqtisadiyyatının əsas xüsusiyyətidir. Əslində bazarın cəlbediciliyi özü bu sahəyə kapital resurslarını cəlb edir. Xarici sərmayələrin, xüsusən də işğaldan azad edilmiş ərazilərə cəlb edilməsi, azad edilmiş ərazilərin motivlərini, xüsusiyyətlərini və strateji əhəmiyyətini nəzərə alsaq, bu və ya digər dərəcədə bazar cəlbediciliyi proseslərindən kənarında baş verir. Azad edilmiş ərazilərin bazar cəlbediciliyi yoxdur ki, bu da qeyri-bazar cəlbediciliyi probleminin əsas elementlərindən biridir. Bu, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bütün infrastrukturunun dağıdılması, bu ərazilərin minalanması ilə bağlıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, dövlətin investisiya siyasəti və bütövlükdə

iqtisadi siyasəti işğaldan azad edilmiş ərazilərə, xüsusən də sosial-iqtisadi infrastrukturun inkişafına xarici sərmayələrin cəlb edilməsini stimullaşdırmalıdır. Hökumətin iqtisadi və investisiya siyasəti xarici investisiyaları həvəsləndirə bilər ki, bu da öz növbəsində investisiyaları artırmağa bilər. Ümumiyyətlə, dövlət siyasəti investisiyaların stimullaşdırılmasına yönəlib və bunun üçün dövlət investorlara güzəştlər etməlidir. Bu imtiyazlardan birincisi hökumətin qəbul etdiyi siyasət nəticəsində xarici investorlar tərəfindən yaradılan müəssisələrin vergidən azad edilməsidir. Onlar ölkə iqtisadiyyatında vergi ödəmədən iştirak etməli, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasına, infrastrukturun qurulmasına kömək etməlidirlər. Müştərək müəssisələrin yaradılması yolu ilə daxili xarici sərmayə, o cümlədən dövlət investisiyası ilə birlikdə bu sahələrə investisiya qoyuluşu dövlət investisiyalarının cəlbediciliyinin artırılmasının ən mühüm yollarından biridir. Dövlət həm vergidən azad olunma prosesində, həm də birgə müəssisələrin yaradılmasında iştirak etdikdə, xarici investor dövlətdən müəyyən təminat alır. Prosesi bazar iqtisadiyyatının qızıl qanunları, o cümlədən kapitalizmin qızıl qanunları nöqtəyi-nəzərindən nəzərdən keçirsək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlətin investisiya siyasəti dövlətin investisiya siyasətini qorumaq üçün zəruri dövlət aktları ilə müşayiət olunmalıdır. xarici investorların investisiyaları və əmlakı. Bu qanunvericilik aktları faktiki olaraq ölkədə investorların vəsaitlərinin və əmlakının təhlükəsizliyini təmin edir. Bu üsuldən Almaniya, Fransa, İngiltərə və digər inkişaf etmiş ölkələrdə də istifadə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrin, xüsusən də bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin böyük üstünlüyü investorların mülkiyyət hüquqlarına hörmətlə yanaşmasıdır ki, bu da onları investisiya üçün cəlbedici edir. Rusiyalı iqtisadçılar A.Z. Astanoviç və S.A. Afoitseva hesab edirlər ki, investisiya siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Onlar həmçinin iddia edirlər ki, investisiya siyasəti həm biznesə, həm də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına təsir göstərə bilən mühüm alətdir (Astanoviç A.Z., Afoitseva S.A., 2006). İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə cəlbedici biznes mühitinin yaradılması xarici investisiyaların cəlb edilməsində əsas amildir. Əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması, ilk növbədə, infrastrukturun yaradılmasını və ölkə iqtisadiyyatına,

o cümlədən iqtisadiyyatın sektorlarına inzibati müdaxilələrin azaldılmasını tələb edir. Dövlətin, o cümlədən dövlət qulluqçuları şəbəkəsi və inzibati rıçaqların milli iqtisadiyyatın hər hansı sektoruna və ya ərazisinə müdaxiləsi bazarın özünütənzimləməsinin faydalarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır və sahibkarlıq fəaliyyətini, investisiya stimullarını və iqtisadi fəallığı azaldır. Beləliklə, dövlət investisiya siyasətində xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün stimullar olmalıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq təcrübəsinə əsasən, iqtisadiyyata inzibati müdaxilə istisna olmaqla, dövlət tərəfindən xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılmasına yönəlmiş istənilən hərəkətlər məqbul hesab edilir. Bütövlükdə bu, xarici investisiyalara mənfi müdaxilədən daha yaxşıdır. İqtisadçılar A.D. Butov və O.L. Şirkov hesab edir ki, reallıqda xarici investisiyalarla bağlı dövlət siyasətində ayrıca müstəqil istiqamətlər olmalıdır. İlk növbədə, kapital qoyuluşundan maksimum gəlir əldə etmək üçün investisiyaların tənzimlənməsi siyasəti lazımdır. Bundan əlavə, dövlət investisiya siyasəti xarici sərmayənin istənilən nəticəni verməsi üçün əsas icra məsələlərinin həllinə yönəlməlidir. Mümkün qədər çox kapital qoyuluşunu cəlb etmək üçün stimullaşdırıcı siyasətlər daha çox daxilolmaların cəlb edilməsinə yönəldilməlidir. Dövlət bu axını vergi güzəştləri, nəqliyyat infrastrukturunun tikintisi və bazar infrastrukturunun inkişafı ilə dəstəkləməlidir (Butov A.D., Şirokov O.L., 2004.). Belə qənaətə gəlmək olar ki, bu dəstəyin təmin edilməsinə yanaşma və işğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi infrastrukturunun inkişafının əsas istiqamətlərinin işıqlandırılması regionda yeni məhsulların istehsalı və iqtisadi artım üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına kömək edə bilər. azad edilmiş ərazilərin digər ərazilərlə reinteqrasiyası üçün. Aqrar və texnologiyalar parklarının, o cümlədən azad iqtisadi zonaların yaradılması işğaldan azad edilmiş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılmasına yönəlmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Ümumiyyətlə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatı istehsalı klasterlərinin yaradılması aqrar və texnologiya parklarının yaradılmasından asılıdır. İstehsalçıdan tutmuş istehlakçılara qədər istehsal prosesinin bütün mərhələlərində məhsulların istehsalı, mübadiləsi, paylanması və istehlakı ilə

bağlı bütün proseslər bu tip klasterlər əhatə edir. Belə ki, kənd təsərrüfatı və texnologiyalar parklarının tikintisinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi yeni uğurlu innovativ məhsul və xidmətlərin istehsalı və İKT-dən istifadə etməklə xarici bazarlarda satışı üçün əlverişli şərait yarada bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə azad iqtisadi zonaların yaradılması da həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Azad edilmiş ərazilərin bir neçə ölkənin iqtisadi və siyasi sərhədləri daxilində olması bu prosesin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir. Xüsusilə, azad iqtisadi zonanın xüsusiyyətlərindən biri də Orta Asiya ölkələrindən, Azərbaycandan, İrandan və Türkiyədən su yolu ilə malların idxalı, bu malların və yerli malların logistik imkanları baxımından səmərəli şəkildə ixracıdır. Bu yanaşmadan istifadə etməklə həmin malların gömrük rüsumlarından azad edilməsi və bu malların tədarükçülərinə vergi güzəştlərinin verilməsi, prinsipcə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə səbəb ola bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi gömrük və digər inzibati maneələrin azaldılmasına yönəlib. sosial, iqtisadi, maliyyə, siyasi, qanunvericilik, ekoloji və digər aspektləri əhatə edən kifayət qədər mürəkkəb prosesdir. Xaricdən investisiya cəlb etmək üçün ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq iqtisadi sistemə uğurla inteqrasiyası, eləcə də ixracatçı şirkətlərin və onların mənsub olduqları ölkələrin maraqlarının təmin edilməsi zəruridir. Təhlildən göründüyü kimi, ölkənin davamlı iqtisadi artımını təmin etmək, işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişafını stimullaşdırmaq və xarici investisiyaları cəlb etmək üçün ixracatçı mal və xidmət istehsalının inkişafı zəruridir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkənin ixrac potensialının artırılmasında mühüm rol oynaya bilər ki, bu da bu prosesin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir. Araşdırmalara görə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin potensial cəlbediciliyinin artırılması, eləcə də bu sahədə müvafiq dövlət təşviqi siyasətinin tətbiqi ilk növbədə transmilli şirkətləri cəlb edir. Ona görə də mühüm şərtlərdən biri bu şirkətlərin davamlılığını təmin etməkdir. Bunun həm də siyasi və strateji təsirləri var. Əslində bu proses transmilli şirkətlərin işğaldan azad edilmiş ərazilərə sərmayə qoyacağına görə siyasi və strateji əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, prosesi neft sənayesinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi baxımından nəzərdən

keçirsək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, transmilli şirkətlərin bu sahələrə investisiyaları əslində regionun strateji, iqtisadi və siyasi sabitliyinə zəmanət verir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə xarici investisiyaları cəlb etmək üçün etibarlı sığorta sistemi yaratmaq lazımdır. Fakt budur ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialının əsas istiqaməti kənd təsərrüfatı və onunla bağlı sahələrdir. Dissertasiyanın birinci və ikinci fəsilərində aqrar sahədə, ölkənin aqrar sektorunda və ümumi daxili məhsulda istehsal olunan məhsulların yeri və əhəmiyyəti ətraflı təsvir edilmişdir. Qeyd edək ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bütün bunları, eləcə də bu ərazilərin relyefinin və iqliminin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinin məqsədəuyğunluğu barədə nəticəyə gəlmək olar. Amma iqlimin kənd təsərrüfatının inkişafına necə təsir etdiyini nəzərə alsaq, bu ərazilərdə müəyyən iqtisadi risklər var. Bu sahələrdə sığorta ikiqat və üçqat ardıcılıqla, eləcə də bu iqtisadi risklərin ödənilməsi və xarici investisiyaların sığortalanması üçün xarici sığorta şirkətlərinin cəlb edilməsi zəruridir. Belə bir şəraitdə heyvandarlığın inkişafı, balıqçılıq, mineral su istehsalı, kurort tikintisi və digər bu kimi proseslər xarici investisiyalar üçün daha cəlbedici ola bilər.

NƏTİCƏ

İqtisadi nəzəriyyəyə dair əsərlərdə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı baxımından dövlət investisiya siyasətinin aktuallığı ətraflı təsvir edilir. Bu siyasətin inkişafı və təkmilləşdirilməsi ÜDM, əhalinin həyat səviyyəsi və işsizlik səviyyəsi kimi mühüm iqtisadi göstəricilərə təsir edəcəkdir. Bir tərəfdən, bu siyasət çərçivəsində sosial məsələlərin həllinə yönəlmiş məqsədli dövlət investisiya proqramları həyata keçirilə bilər. Digər tərəfdən, bunlar büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilən kommersiya təyinatlı proqramları ola bilər. Dövlət investisiya layihələri mürəkkəb xarakter daşıyır, ona görə də onların qiymətləndirilməsində təkcə maliyyə deyil, həm də sosial, ekoloji və digər təsirlər nəzərə alınmalıdır.

Dissertasiya işində Azərbaycan iqtisadiyyatında dövlət investisiya fəaliyyətinin hərtərəfli tədqiqi əsasında aşağıdakı nəticələr və təkliflər əldə edilmişdir:

Dövlət investisiya layihələri çox vaxt yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlik və risklə əlaqələndirilir. Layihələri qiymətləndirərkən bu riskləri nəzərə almaq və onların kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə imkan verən üsullardan istifadə etmək lazımdır. Bu məqsədlə həssaslığın təhlili, stoxastik modelləşdirmə və s. üsullardan istifadə edilə bilər;

Dövlət investisiya layihələrinin iqtisadiyyat və cəmiyyət üçün uzunmüddətli nəticələri ola bilər. Onları qiymətləndirərkən bu uzunmüddətli nəticələri nəzərə almaq və onları proqnozlaşdırmağa imkan verən üsullardan istifadə etmək lazımdır. Bu məqsədlə gəlir axınının diskontlaşdırılması və iqtisadi artımın modelləşdirilməsi üsullarından istifadə edilə bilər;

Dövlət investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi metodologiyası daim təkmilləşir. Bu sahədə ən son yenilikləri izləmək və ən müasir qiymətləndirmə metodlarından istifadə etmək lazımdır. Bunun üçün elmi nəşrlərdən, beynəlxalq təşkilatların araşdırmalarından istifadə edilə bilər;

Dövlət investisiya layihələrinin effektiv qiymətləndirilməsi güclü institusional çərçivə tələb edir. Bu o deməkdir ki, layihələri qiymətləndirəcək müvafiq qurumlar və

təşkilatlar yaradılmalıdır. Bu orqan və qurumların ixtisaslı kadrları və lazımı resursları olmalıdır;

Dövlət investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi prosesi şəffaf olmalıdır. Bu o deməkdir ki, layihələr, onların qiymətləndirilməsi üsulları və nəticələri haqqında məlumatlar ictimaiyyətə açıqlanmalıdır. Artan şəffaflıq qiymətləndirmə prosesinə inamı artıracaq və korrupsiya risklərini azaldacaq;

Dövlət investisiya layihələrini qiymətləndirərkən beynəlxalq təcrübəni nəzərə almaq lazımdır. Dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələri bu sahədə böyük təcrübə toplayıb. Bundan daha effektiv qiymətləndirmə metodlarının işlənilib hazırlanması üçün istifadə oluna bilər. Bunun üçün beynəlxalq təşkilatların araşdırmalarından istifadə etmək, başqa ölkələrin təcrübəsini öyrənmək lazımdır;

Dövlət investisiya layihələri qiymətləndirilərkən nəzərə alınmalı olan bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər onunla bağlıdır ki, dövlət investisiyaları büdcədən maliyyələşdirilir və onların məqsədi təkcə mənfəət əldə etmək deyil, həm də sosial, ekoloji və digər problemlərin həllidir. Bu xüsusiyyətləri nəzərə almaq üçün dövlət investisiyaları üçün hazırlanmış xüsusi qiymətləndirmə metodlarından istifadə etmək lazımdır;

Dövlət investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin nəticələri layihələrin həyata keçirilməsi və ya rədd edilməsi ilə bağlı əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsi üçün istifadə edilməlidir. Bu, bu nəticələrin qərar qəbul edənlərə təqdim edilməsini və onlar tərəfindən başa düşülməsini və istifadə edilməsini tələb edir. Bu məqsədlə qiymətləndirmənin nəticələrindən istifadəyə dair xüsusi tövsiyələr hazırlana, qərar qəbul edən şəxslər üçün təlimlər keçirilə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYƏT

Azərbaycan dilində.

1. Daşdəmirov M.Ə., İbrahimova M.O. «Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya cəlb olunması şərtləri», Bakı, «Bakı universiteti», 1999-cu il.
2. Ələkbər Məmmədov, İlqar Seyfullayev. Vergi və investisiya, Bakı, Caşioğlu, 2013, 376.
3. Əliyev A.Y., Mirzəyev B.S. «İnvestisiya qoyuluşunun əsaslandırılmasında iqtisadi təhlil», Bakı, «Çənlibel», 2000, 400 s.
4. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 13 yanvar 1995-ci il № 952.
5. Kəlbəyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: “Elm”, 2005, 468 s.
6. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti. Dərslik. Bakı: 2007, 324 s.
7. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: Nurlar, 2004, 504 s.
8. Səmədzadə Z.A. “Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri”, Bakı: “NURLAR”, 2004, 936 s
9. Erdal A.N., Kərimov V.X. İnvestisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi. Bakı: Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2002, 151 s.
10. Nəcəfova V. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə sosial-iqtisadi inkişafın təminatında investisiyanın mahiyyəti”, Qlobal iqtisadi çağırışlar: Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri, 2021, s. 107-110.
11. Şəfiyev Ü. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdıyla bağlı dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətləri”, Qlobal iqtisadi çağırışlar: Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı.-2021.

Rus dilində.

12. Воронцовский А. В. Инвестиции и финансирование. СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета. 998.
13. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. М.: Аудит: ЮНИТИ. 998.
14. Инвестиции: Учебник / С. В. Валдайцев, П. П. Воробьев и др. под ред. В. В. Ковалева, В. В. Иванова, В. А. Ляпина. М.: ТК Велби, Изд во «Проспект» 2005.
15. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции / Пер. с англ. М.: ИНФРА-М. 997.
16. Аббасов А.Г. Финансовая система и долговой рынок Азербайджана. Баку, «ЭЛМ», 2004, 348 с.
17. Бабина И.В. «Совершенствование механизма управления инвестиционной деятельностью предприятия в условиях рыночных отношений». Гомель, 2000, 125
18. Бирман Г., Шмидт С. «Экономический анализ инвестиционных проектов» / перевод с англ./, М.: «ЮНИТИ», 1997 г.
19. Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики (2014-2018 годы)
20. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. Налоги и налогообложение в Азербайджане. Баку: 2005, 530 с
21. Закон о Кредитном институте Германии по восстановлению экономики, 5 ноября 1948 г.
22. Зверев В.А. Методы государственного регулирования инвестиционной деятельности. М.: Экономист, 2006. 124 с.
23. Зюбан Е.В. Влияние конкурентоспособности на объем инвестиций в сотовую связь // Проблема экономики, 2007, №5, с.23-27.
24. Боговиз, А.В. Инновационные процессы в российской экономике: проблемы и направления развития / А.В. Боговиз, С.И. Межов // Экономика устойчивого развития. – 2014. – №2 (18). – С. 21–28.

25. Рагулина, Ю.В. Пространственная интеграция территорий / Ю.В. Рагулина, А.В. Богомолов // Наука и современность. – 2013. – №24. – С. 163–167.
26. Рагулина, Ю.В. Отраслевые особенности инвестиционного процесса / Ю.В. Рагулина // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2012. – №4. С. 49–54.
27. Растова, Ю.И. Методические основы прогнозной оценки объема инвестирования в инновационные проекты / Ю.И. Растова, С.И. Межов // Вестник ИНЖЭКОНа. Серия: Экономика. – 2014. – №2 (69). – С. 78–83.
28. Строителева, Е.В. Стратегии инвестирования инновационного проекта / Е.В. Строителева, О.М. Нежинский // Социально-экономическое развитие общества в координатах XXI в.: традиции и инновации: сборник статей / под ред. Т.Г. Строителевой. – Барнаул : Изд-во ААЭП, 2014. – С. 43–47.
29. Шваков Е.Е. Инвестиционный механизм на территориях регионального развития / Е.Е. Шваков // Известия Алтайского государственного университета. – 2014. – №2-1 (82). С. 313–316

İnternet resursları

30. <http://www.imf.org> 77
31. <http://www.cbar.az>
32. <http://www.trend.az> 32. <http://www.azerizv.az>
33. <https://www.bea.gov>
34. <http://economy.gov.az>
35. <http://anfes.gov.az/az/show.page.php?guid=d2f7fbbc-269c-11e0-8e86-0022190362dd>
36. <http://www.socar.az/socar/en/economics-and-statistics/economics-andstatistics/socar-reports>
37. <http://e-qanun.az/>
38. <http://www.cisstat.com/>
39. <https://www.pp-mag.ru/jour/article/viewFile/831/827>